

# Władysław Kuraszkiewicz

---

## Rzeczowniki w "Wizerunku" Mikołaja Reja

---

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 60/4, 103-136

---

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

# ZAGADNIENIA JĘZYKA ARTYSTYCZNEGO

Pamiętnik Literacki LX, 1969, z. 4

WŁADYSŁAW KURASZKIEWICZ

## RZECZOWNIKI W „WIZERUNKU” MIKOŁAJA REJA \*

### Obfitość słownictwa „Wizerunku”

Wszystkich haseł słownikowych w *Wizerunku* jest około 6600, powtarzają się one w tekście ok. 94 800 razy, czyli tworzą ok. 94 800 wyrazów. Przeciętnie zatem każde hasło powtarza się (94 800:6600) ok. 14,4 razy. Obliczenie powtarzalności haseł najczęściej w tym tekście używanych daje następujące wyniki: 50 haseł najczęstszych w tekście tworzy ok. 40 600 wyrazów, tj. 43% wszystkich wyrazów tekstu, 66 haseł najczęstszych, czyli 1% wszystkich haseł, tworzy ok. 44 500 wyrazów, tj. 47% wszystkich wyrazów tekstu. Zatem oprócz tych najczęstszych haseł pozostałe 99% haseł zajmuje tylko 53% ogólnej liczby wyrazów. Z tego widać, jak wielkim obciążeniem tekstu są hasła bardzo często powtarzane. Wśród tych najczęstszych 66, tj. 1%, haseł występuje zaledwie 7 rzeczowników: *Pan* (535 razy), *świat* (450), *rozum* (305), *sprawa* (260), *cnota* (245), *rozdział* (231), *Bóg* (226); również tylko 6 czasowników: *być* (1348 razy), *mieć* (757), *móc* (336), *widzieć* (264), *wiedzieć* (251), *chcieć* (239). Spośród pozostałych 53 haseł występują głównie wyrazy usługowe: spójniki, zaimki, przyimki, partykuły. Rzeczowniki: *świat*, *rozum*, *sprawa*, *cnota*, oraz czasowniki: *widzieć*, *wiedzieć*, *chcieć*, najczęstsze w tym tekście, są charakterystyczne dla jego treści. Natomiast rzeczowniki *pan*, *rozdział* i czasowniki *być*, *mieć*, *móc* mają głównie wartość funkcjonalną. W prozaicznej *Postylli* Reja powtarzalność haseł najczęstszych jest jeszcze większa. W tym zbiorze kazań występuje ok. 9000 haseł słownikowych i ok. 424 000 wyrazów. Jest to zatem tekst 4,7 razy większy od *Wizerunku*, ale haseł słownikowych ma tylko 1,4 razy więcej. Procent obciąż-

---

\* Ten opis rzeczowników *Wizerunku* Reja opiera się na pełnym indeksie wyrazów i form z tego dzieła opracowanym do druku w Pracowni Słownika Polszczyzny XVI Wieku w Poznaniu, gdzie przygotowano też wydanie fototypiczne pierwodruku, transkrypcję tekstu, komentarz i opracowanie wstępne.

żenia tekstu najczęstszymi hasłami w *Wizerunku* w porównaniu z *Postyllą* przedstawia poniższa tabelka, zestawiająca ilość i procent wyrazów całego tekstu utworzonych przez 10, 50, 1% najczęstszych haseł (1% daje 66 w *Wizerunku* i 90 w *Postylli* najczęstszych haseł).

wyrazy	hasła		
	10	50	1%
<i>Wizerunk</i>	20 140 (21,2%)	40 650 (43%)	44 520 (47%)
<i>Postylla</i>	115 700 (27,2%)	220 000 (52%)	255 400 (60,2%)

Widać z tabeli przy obliczeniu procentowym, że w prozie *Postylli* hasła najczęściej powtarzane zajmują znacznie więcej miejsca w tekście, tj. tworzą znacznie więcej wyrazów niż w wierszowanym *Wizerunku*<sup>1</sup>.

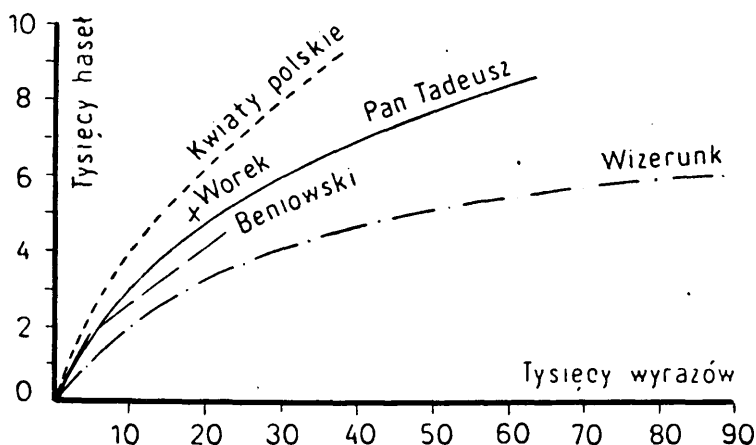
Odpowiednie liczby wyrazów i procenty obciążenia tekstu dla 100 najczęstszych haseł w utworach: *Beniowski* Słowackiego, *Worek Judaszów* Klonowica, *Pan Tadeusz* Mickiewicza, *Kwiaty polskie* Tuwima, w porównaniu z *Wizerunkiem* i *Postyllą* Reja pokazuje tabelka A:

<i>Postylla</i>	<i>Wizerunk</i>	<i>Beniowski</i>	<i>Worek Judaszów</i>	<i>Pan Tadeusz</i>	<i>Kwiaty polskie</i>
261 850 62%	49 390 52%	9870 47,3%	9000 42,5%	26 480 40%	13 130 34,3%

Tabela ta może świadczyć o stylu tych utworów w zakresie doboru wyrazów, albo raczej w zakresie obfitości słownictwa. Dla 100 najczęstszych haseł procent obciążenia tekstu waha się od 62 do 34.

We wstępie do *Słownika polszczyzny XVI wieku* przedstawiłem w wykresach obfitość i narastanie w tekście słownictwa *Wizerunku* w porównaniu z innymi tekstami polskimi XVI wieku. W osobnej rozprawie porównałem także wykresy narastania wyrazów w tekstach *Wizerunku*, *Beniowskiego*, *Worka Judaszowego*, *Pana Tadeusza*, i *Kwiatów polskich*:

<sup>1</sup> Bardziej szczegółowe omówienie słownictwa *Wizerunku* w porównaniu z *Postyllą* i ze *Zwierciadłem* przedstawiłem w pracy: *Szkice o języku Mikołaja Reja*. W zbiorze: *Odrodzenie w Polsce. Materiały Sesji Naukowej PAN, 25—30 października 1953 roku*. T. 3, cz. 1. Pod redakcją M. R. Mayenowej i Z. Klemensiewicza. Warszawa 1960. Ogólną statystykę wyrazów *Wizerunku* w porównaniu z *Beniowskim*, *Panem Tadeuszem*, *Kwiatami polskimi* przedstawiłem w pracy: *La richesse du vocabulaire dans quelques grands textes polonais en vers*. Wrocław 1963, s. 22.



Prócz przebiegu krzywych w wykresie obliczyłem też współczynnik  $k$  narastania wyrazów i hasel w tych tekstach wedle wzoru:  $y = k\sqrt{x}$ , w którym  $y$  to hasła,  $x$  to wyrazy,  $k$  — współczynnik narastania hasel i wyrazów. Pokazuje to tabelka B:

Postylla	Wizerunk	Beniowski	Worek Judaszów	Pan Tadeusz	Kwiaty polskie	
$k$	14	21,6	31,7	34,1	36,9	50,3
$y$	9 000	6 600	4 570	4 940	9 500	9 850
$x$	424 000	94 800	20 880	21 240	66 500	38 290

Przytoczone tabele A i B oraz wykres nawzajem się uzupełniają, świadczą o rozwoju obfitości słownictwa w tych kolejnych tekstach oraz o bogatszym słownictwie wierszy niż prozy Reja. Obliczenia podobne dla *Lalki* Prusa i *Popiołów* Żeromskiego jeszcze nie są ukończone. Naturalnie dla małych tekstów, np. mniejszych niż 10 000 wyrazów, obliczenia podobne nie dają wyników dostatecznie wyrazistych, ale dla tekstów większych mogą przynieść wyniki pożyteczne. Przy zastosowaniu maszyn obliczenia takie nie będą zbyt kłopotliwe.

### Rzeczownikowe hasła i wyrazy

Wszystkich hasel rzeczownikowych w tekście *Wizerunku* jest ok. 2550, powtarzają się one ok. 19 890 razy, co stanowi ok. 39% wszystkich hasel i 21% wszystkich wyrazów tekstu. Przeciętna zatem częstotliwość

haseł rzeczownikowych (19 890:2550) wynosi ok. 8 razy, tj. tyle, co przeciętna częstotliwość wszystkich haseł *Wizerunku* po odliczeniu 50 haseł najczęstszych. Wedle częstotliwości występowania można podzielić rzeczowniki na 5 grup: a) rzeczowniki bardzo częste, powtarzające się w tekście 50 i więcej razy, tworzą 60 haseł i ok. 7200 wyrazów, co stanowi ok. 2,3% wszystkich rzeczownikowych haseł i 36,3% wszystkich form rzeczownikowych; b) rzeczowniki częste, powtarzające się od 10 do 49 razy w tekście, tworzą 365 haseł i ok. 7280 wyrazów, co stanowi ok. 14,3% haseł i 36,6% form rzeczownikowych; c) rzeczowniki o przeciętnej częstotliwości, powtarzające się po 7, 8, 9 razy w tekście, tworzą 140 haseł i 1130 wyrazów, tj. ok. 5,7% haseł i 5,7% form rzeczownikowych; d) rzeczowniki rzadkie, powtarzające się po 2, 3, 4, 5, 6 razy w tekście, tworzą ok. 1010 haseł i ok. 3310 wyrazów, tj. 40% haseł i 16,6 form rzeczownikowych; e) rzeczowniki wyjątkowe, występujące tylko raz w tekście, tworzą 970 haseł i form, co stanowi ok. 38% haseł i 5% form rzeczownikowych. W tabeli można zestawić razem rzeczownikowe grupy częstotliwości: a — ab — abc — abcd — abcde:

częstość	% haseł	—	% wyrazów	grupy	% haseł	—	% wyrazów
a od 50 razy	2,3% (60)	—	36,3% (7200)	a	2,4%	—	36,3%
b 10 — 49 „	14,3% (365)	—	36,6% (7280)	ab	16,6%	—	72,9%
c 7, 8, 9 „	5,7% (140)	—	5,7% (1130)	abc	22,3%	—	78,6%
d 2 — 6 „	40% (1010)	—	16,6% (3310)	abcd	62,3%	—	95,2%
e 1 raz	38% (970)	—	5% (970)	abcde	100,3%	—	100,2%

Z tej tabeli widać, że rzeczowniki częste i bardzo częste (a b) tworzą 16,6% haseł i 72,9% form rzeczownikowych, tj. wyrazów, odwrotnie natomiast rzeczowniki rzadkie i wyjątkowe (d e), tworzą one 78% haseł i 21,6% wyrazów, tj. form rzeczownikowych. Rzeczowniki o przeciętnej częstotliwości dają jednakowy procent haseł i wyrazów, tj. 5,7. Jest to interesujący układ liczbowy, który w swoisty sposób charakteryzuje tekst *Wizerunku*. W innych utworach prawdopodobnie procenty użycia rzeczowników byłyby inne, ale potrzebne obliczenia dotychczas nie zostały wykonane. Warto wymienić z *Wizerunku* rzeczowniki z częstotliwością najwyższą, grupy a, od 50 razy:

1. pan (535), 2. świat (450), 3. rozum (305), 4. sprawa (260), 5. cnota (245), 6. rozdział (231), 7. Bog (226), 8. rzecz (208), 9. niebo (199), 10. myśl (199), 11. rozkosz (182), 12. stan (181), 13. człowiek (154), 14. ziemia (152), 15. głowa (149), 16. młodzieniec (148), 17. czas (144), 18. ludzie (134), 19. przyrodzenie (127), 20. moc (122), 21. ciało (117), 22. dusza (116), 23. przypadek (100), 24. wola (96), 25. sława (98), 26. nędznik (96), 27. oko (94), 28. strona (94), 29. łaska (88), 30. łeb (87), 31. góra (86), 32. przygoda (80), 33. woda (78), 34. pani (77), 35. wiek (74), 36. śmierć (72),

37. żywot (70), 38. postawá (69), 39. prawdá (68), 40. słońce (67), 41. ánjoł (66), 42. strách (64), 43. brát (61), 44. miejsce (60), 45. swawolá (59), 46. powinnoś (58), 47. krol (57), 48. powietrze (57), 49. serce (55), 50. złoto (55), 51. ręká (54), 52. żwie-rzę (54), 53. trudnoś (53), 54. kłopot (52), 55. miłość (52), 56. nadziejá (52), 57. Pan Bog (52), 58. dziw (51), 59. filozof (50), 60. pożytek (50).

Znaczenie tych rzeczowników jest charakterystyczne dla treści *Wizerunku*.

### Nazwy osób i miejscowości

Nazwy miejscowe w *Wizerunku* są bardzo nieliczne. Nazwy polskie: u *Chojnic* 97v/5<sup>2</sup>, w *Krakovie* Dd5v/1, z *zamku Niedbálcá* A8v/2, w *Polszcze* A4v/6, z *Tarnowá* A2/2. Nazw obcych jest niewiele więcej.

Wnet jeden chce do Rzymá, drugi do Fráncyjej,  
 Á źleby też nam minąć Padwy, Wenecyjej.  
 Więc Ferarz, Neápolis, to nam wszystko w drogę,  
 Medyjolán i Páryż, práwie to rzec mogę. [89v/25—28]

*Rzym* wspomniany jest jeszcze 4 razy, prócz tego: do *Etny* 149v/8, *Scyllę* 12/26, *Kárybdys* 7 r. (= razy), *Kárybdym* I sg 101v/29, *ná Kármel gorę* 181v/16, *Nylus* 177/27, *marg, na gorze Oreb* 144v/8, *miásto Sycelek* 182v/24.

Znacznie więcej jest imion i nazw osobowych (razem 135). Słowiańskiego pochodzenia tylko: *Czechowie* 45/18, *Mátysá Wirzbięty* Dd5v/2, *kásztelanowi Wojnickiemu i staroście Sędomirskiemu* A3/3. Wszystkie inne są obcego pochodzenia: przeważnie biblijne, greckie i łacińskie. Niektóre mniej lub bardziej przyswojone występują często w polskiej pisowni, fonetyce i w odmianie (przykłady w transliteracji):

*Aaron* 160/8 — *Aaroná* 2 r., *Abimelechá* 156/31, *Abráhám* 15v/22 — *Abráám* 3 r., *Achábá* — *Achábowi* — *Achábem* 114v/17, *Achilles* — *Achillesá* — *Achillesowie* 25/1, *Alexánder* 3 r. — *Alexándrowie* 40/10, *Anáxágoras* 19 r., *Antoni* 58v/25, *Błáżej* 38v/24, *Dániel* 156/1, *Dátán* 160/17, 182/13, *Dawid* 13 r. — *Dawidá* 3 r., *Dyaná* 2 r. — *Dianá* 33/2, *synowie Eliábá* 160/2, *Eneás* 99v/14, *Epikurus* 24 r. — *Epikurusá* A5v/21, *Ewripides* 100v/12, *Ezáiasz* 2 r. — *Ezáiaszem* 147v/30, *Fedrya* 47v/12 — *Fedryá* 47v/13, z *Greki* 86v/18, *Hánkę* 57/6, *Hánušká* 8 r., *Hektor* 5 r. — *Hektorá* 17/15, *Helená* 25/3, *Heliasz* 8 r. — *Heliaszá* 2 r. — *Heliaszem* 185v/9, *Herkules* 4 r. — *Herkulesowie* 40/9, *Iádam* 4 r. — *Iádámá* 2 r., *Iákob* 115/25 — *Iakob* 154v/20, *Janá* — *Iánowi* — *Ianem* — o *Iánie*, *Iásiek* 57/5, 13, *Ieremiasz* 184v/1, *Iezusá* 181/10, *Ionaszá* 131/23 — *Ionaszowi* 132v/19 — *Ionaszem* 131/14 — o *Ionásie* 111v/15, *Iop* — *Iopá* — *Iopowi* — *Iopem* 7 r., *Iowiszem* 148/16, *na*

<sup>2</sup> Materiały z *Wizerunku* cytuję wedle oryginału wyd. 2: Kraków 1560 — egzemplarz Bibl. Ossolineum, sygn. XVI.Qu.2880. Lokalizacja 97v/5 oznacza k. 97v, w. 5 od góry.

*Iudaszą* 181/10, w *Kaimie* 3 r., *Kátiliną* 99v/23, *Xenokrates* 25 r., *Kupido* 2 r. — *Kupidą* 41v/1, *Lopáde* 37v/31, *Máláchiasz* 182/29, *Mánswet* 57v/1, *Marciną* 41/9, *Máruszą* 16v/10, *Mátysą* Dd5v/2, *Maurowie* 45/17, *Merkuryusz* 7 r. — *Merkuriusz* 3 r. — *Merkurius* 33v/marg — *Merkuriuszá* 147/4, *Minerwá* 15 r. — *Minerwę* 33/3 — *Minerwą* 32/23, *Możesz* 4 r. — *Możeszá* 4 r. — *Możeszowi* 2 r. — *Możeszowi* 119/17 — *Możesz* 134/5, *Olofernusowi* 155v/9, *Owidyuszem* 6v/11, *Parisowi* 85v/5 — *Parysowie* 25/1 — *Parisowie* 40/9, *Páweł święty* A3/5, *Plato* 27 r. — *Platoná* 3 r. — *Pláthoná* 109/marg — *Platonem* 107/31, *Priamus* 99v/13 — *Priamá* 17/15 — *Priamusowie* 25/2, *Rixá* 74v/19, *Sálomon* 7 r. — *Sálomoná* 2 r., *Sámson* 2 r. — *Sámsoná* 155/19 — *Sámsonowie* 40/10, *Saul* 5 r. — *Saulá* 5 r. — *Saulem* 135/27, *Scewolá* 99v/21, *Seneká* 2 r., *Sokrates* 25 r. — *Sokrates* 2 r., *Solon* 25 r. — *Solonem* 2 r., *Sybill* N pl 113v/23, *Teophrástus* 26 r., *Tobiasz* 2 r. — *Tobiasz* 3 r. — *Tobiaszem* 131/13, *Turcy* 3 r. — *Turkow* 164v/7, *Wenus* 13 r. — *Venus* 9 r. — *Wenusá* 148/16 — *Wenusem* 36/25, 41/31, *Wergilusz* 6v/13, *Węgrowie* 45/18, *Zácharyasz* 154v/20, *Zuzánná* 3 r. — *Zuzánnie* 135v/13, *Żydek* 68v/26 — *Żydki* 68v/12.

Prócz tego wyłącznie w formie N sg wystąpiły obce imiona:

*Abiron* 19 r., *Adulator* 74v/1, *Agár* 156/9, *Apollo* 114/17, *Arystoteles* 26 r., *Auariacia* 26/27, *Awarus* 74/25, *Azá* 3 r., *Bachus* 16v/20, *Báláám* 155v/21, *Cerberus* 2 r., *Christe, qui lux es* 2v/22, *Cicero* 4 r., *Circus* 3 r., *Dolus* 26v/7, *Dromo* 6/4, *Dydo* 25/4, *Diogenes* 15 r., *Discrecia* 27/29, *Eurialus* 3v/28, *Exioná* 25/4, *Ezechiel* 137/13, *Homerus* 2 r., *Heliogábalus* 99v/23, *Horátius* 2 r., *Ipokrates* 13 r., *Iozeph* 3 r., *Iozue* 2 r., *Iazon* 25/2, *Iudyt* 155v/8, *Iudá* 164/19, *Iupiter* 3 r. — *Iuppiter* 33v/marg, *Kato* 100v/11, *Kupidus* 74/22, *Kurcius* 17/21, *Lopáde* 37v/31, *Lukrecia* 2 r., *Mánue* 3 r., *Mars* 4 r., *Pállás* 7 r., *Penelope* 2 r., *Ráció* 12 r., *Sátarnus* 4 r., *Scipio* 99v/15, *Solinus* 39 r., *Sennácheryb* 2 r., *Tales* 8 r. — *Thales* 126v/marg, *Timálphes* 147/3, *Troillus* 99v/14, *Vlixes* 2 r., *Vránius* 37v/31, *Warro* 100v/11, *Zoroástes* 32 r. — *Zoroásthes* 126v/marg.

Jak widać, użycie *á* kreskowanego w nazwach obcych nie świadczy koniecznie o ich przyswojeniu, widocznie niektóre *a* w obcych wyrazach przejmowano jako *a* ściśnione, inne znów jako *á* jasne, np. *Heliogábalus*, *Tales*, *Kato*, *Iazon*, ale *Horátius*, *Ráció*, *Sátarnus*, *Sokrates*. Objawem przyswojenia była natomiast przemiana końcowego -s na -š, np. *Ionaszá*, *Ionaszowi*, *Ionaszem*, ale forma L sg o *Ionásie* dowodzi dawniejszej lub mazurzącej wymowy N sg *Ionas*. Podobnie *Merkurius* lub *Merkuriusz*, *Merkuriuszá*, *Owidiuszem*, *Wergiliusz* itp. Możliwe jednak było przyswojenie końcowego -s, np. *Priamus* — *Priamá* — *Priamusowie*, *Wenus* — *Wenusá* — *Wenusem*, *Epikurus* — *Epikurusá*, *Achilles* — *Achillesá* — *Achillesowie*. Podobnie jest także w obcych wyrazach pospolitych, np. *konwálium* 65/14 obok *konualium* 23v/31, *fatum* 6 r. — *fátum* 127v/29 — *fáta* 9 r., również w personifikacjach: *pan Pácifikus* 67/25, *Páciencią* 67/26, ale *Simulator* 74/31, *Zelatore* I sg 74/11, *priwat* 74v/11, *pater* 38/32 itp. Niektóre obce rzeczowniki zacytowano w obcej postaci, np. *idolum* 6/11, *Inuidus* 74/21, *Lilium* 3 r., *Modestus* 67/31, *Prudens* 67/31, *sceptrum* 3 r., *Tumultus* 74/17.

Kalendarzowe skróty imion, tzw. *cisioianus* 41/9, występują w wierszu 41/11:

Ano, ieszcze *cir ier trud* we łbie się przewraca

— co należy czytać jako: *cir[cumcisio]*, *Jer[onimus]*, *Trud[o]*.

Zestaw tych obcych imion i nazw, ich funkcje w tekście *Wizerunku* w stosunku do Palingeniuszowego *Zodiaku* nie jest przedmiotem moich rozważań.

### Rzeczowniki zapożyczone

*Wizerunek* zawiera ok. 370 rzeczowników zapożyczonych pod nazwami, co stanowi ok. 15% ogółu haseł rzeczownikowych. Zwykle są one już dostosowane do fleksji polskiej. Najczęstsze bywają rodzaju męskiego (ok. 260 haseł), rzadsze — żeńskiego (95 haseł) i tylko 9 haseł rodzaju nijakiego. Z łaciny: *fatum* — *fatá* 16 r., *konwalium* 3 r., *lilium* 3 r., *sceptrum* 3 r., *fotárle* 29v/26, z greki: *echo* 34v/marg, z niemieckiego: *futro* 123v/26, *puđło* 5 r. Wyraz *fotárle* ‘dziecko nieślubne’ 29v/26 w wydaniu 1 *Wizerunku* brzmiał *fotárle*, bardziej zgodnie z łacińskim wyrazem *fortale* ‘bałwan solny’ (A. Brückner, *Słownik etymologiczny*, s. 126). Prawdopodobnie czechizmem jest *oźralstwo* 30/14. Najwięcej zapożyczeń pochodzi z języka łacińskiego lub poprzez łacinę z greckiego (ok. 200 haseł), dużo też pochodzi z języka niemieckiego (ok. 110 haseł), znacznie mniej z czeskiego (23 hasła), z ruskiego (13 haseł), z włoskiego (15 haseł), z węgierskiego (5 haseł) i kilku europeizmów ogólnych. Czas poszczególnych zapożyczeń wymaga osobnego opracowania.

Wśród zapożyczeń z łaciny lub poprzez łacinę z greki można wyróżnić kilka grup znaczeniowych:

a) wyrazy o treści kościelnej, np.:

*ádwentá* 162v/4, *ánjoł* 66 r., *ánjołek* 155v/5, *Bárnádyn* 3 r., *bieretek* 2 r., *biskupi* 3 r., *celibat* 2 r., *djabeł* 44 r., *káplan* 3 r., *kárdynał* 3 r., *kártuz* 81/1, *klasztor* 141/31, *w kołędzie* 6 r., *w komżach* 161v/3, *konfesorá* 141v/4, *kościół* 11 r., *Lucyper* 8 r., *opáci* 30/2, *orgány* 2 r., *ornatow* 59v/31, *personá* 2 r., *plebanem* 68v/30, *po-gánin* 3 r., *práłaci* 161/7, *proboszczá* 39/1, *przeorá* 141v/4;

b) wyrazy dotyczące nauki, szkoły, muzyki, kalendarza, administracji, np.:

*álmánáchu* 2 r., *ástrolog* 2 r., *cyrográfy* 68v/9, *dekret* 34 r., *despekty* 193/31, *desperat* 2 r., *doktor* 15 r., *dyscypuł* 5 r., *kásztelan* 2 r., *kwity* 2 r., *májá* A8v/3, *májestat* 18 r., *márcá* 79/22, *progres* 4 r., *prokurator* 3 r., *przywilej* 4 r., *rejestr* 7 r., *sceptrum* 3 r., *sekwestr* 117/4, *sens* 194v/marg, *student* 2 r., *symfonał* 25/31, *tekst* 4 r., *testáment* 38v/21, *triumf* 10/11, *tytuł* 4 r., *wirsze* A2/1;

c) wyrazy dotyczące przyrody, medycyny, architektury itp.:

*cynámony* 24/11, *cyprys* 6 r., *fióleczki* 23v/29, *kápáry* 14v/29, *konwalium* 3 r., *lilium* 3 r., *limunijsze* 14v/29, *mustárdy* 14v/29, *málony* 64v/31, *migdaly* 24/17, *mirábolany*



2 r., *ogoreczki* 64v/31, *olej* 2 r., *oliwki* 14v/29, *rozmáryn* 2 r.; *bázyliszek* 10v/15, *krokodril* 10v/15, *paw* 10 r., *pegazowie* 82/6, *szkorpion* 27v/27, *tygrys* 2 r.; *bálsám* 84/16, *cyrogrzy* 15/13, *izopki* 23v/23, *kánkry* 15/13, *kárbunkulus* 15/13, *portugaty* 122v/27, *puls* 2 r., *receptá* 6 r. obok *recept* 3 r., *syropek* 2 r.; *áksámít* 2 r., *álábáster* 2 r., *bárgan* 3 r., *dyjáment* 2 r., *fundáment* 2 r., *klenot* 10 r., *kryształ* 7 r., *mármoru* 4 r., *páłac* 7 r., *pawiment* 2 r., *ná pulpicie* 46/27, *tárás* 78v/10 itp.

Tu należy również cały zespół żeńskich rzeczowników na *-yja* (40 razy), np. *awarycyja* 26/27, *bestyja* 8 r., o których niżej. Kalką z łaciny jest *Rzeczpospolitá* 3 r.

Wśród zapożyczeń z języka niemieckiego występują nazwy przedmiotów użytku codziennego, dotyczące m. in. życia miejskiego, gospodarstwa, rzemiosła, handlu, wojska, niektóre nazwy przyrodnicze itp.:

*álábartem* 140/19, *álszbaniczkiem* 53v/20, *arfá* 25/31, *árkábuz* 2 r., *bochnáry* 90/7, *bram* 14 r., *brántu* 47v/8, *w browárze* 2 r., *bryże* 2 r., *bukszpany* 24v/5; *cech* 11 r., *celbratem* 167v/14, *cukier* 2 r., *czámlet* 3 r., *czyńsz* 12 r., *dách* 2 r., *drab* 4 r.; *fálsz* 21 r., *fest* 23/13, *fladrem* 11v/14, *fletniczki* 25v/3, *fortel* 2 r., *funt* 5 r., *furman* 4 r., *futro* 123v/26, *fráncá* 59v/10, *Fráncuz* 3 r., *fraucymer* 3 r.; *glánc* 23v/28, 141v/14, *gmách* 8 r., *gránát* 5 r., *Janowi grábi* A3/2, *grunt* 13 r., *gruszt* 2 r., *gwałt* 14 r., *gryszpánem* 65v/12; *hátnem* 2 r., *hándel* 2 r., *hárnász* 72/29, *herapu* 78v/4, *herb* 20 r., *hetman* 30 r., *huffce* 64/13, *huffy* 5 r.; *z kloby* 7/25, *kložá* 4 r., *knáfle* 31/8, *knecht* 3 r., *kocow* 162/4, *kofel* 4 r., *kofliczek* 132/23, *kołtrysz* 16/29, *ná kominie* 139/20, *koszt* 9 r., *kram* 9 r., *kregle* 3 r., *kres* 8 r., *krys* 3 r., *krygiem* 99/9, *kstátt* 37 r.; *los* 129/7, *łańcuch* 18 r., *łańcuszek* 5 r., *łotr* 18 r.; *málpá* 6 r., *po mászoiech* 12/22, *mnich* 9 r., *munsztuk* 2 r., *mur* 4 r., *obercuch* 3 r., *ofiáry* 12 r., *pal* 84/31, *plác* 9 r., *puďto* 5 r., *puzan* 3 r.; *rántuszek* 3 r., *rubin* 4 r., *ryďwan* 2 r., *smálc* 7 r., *stodolá* 13 r., *ná strusiech* 64/17, *száchy* 103v/25, *szálámáje* 2 r., *szárlát* 47v/29, *szrot* 7v/21, *ná sznurze* 161/25, *szum* 6 r., *szwájca* 102/28, *szwab* 3 r., *szynal* 44/20, *táláry* 2 r., *tańce* 4 r., *w tanku* 78v/28, *w taneczku* 8/8, *teble* 84v/5, *tram* 2 r., *tych tretow* 188/14, *w turniru* 43v/6, *wárstát* 73/2, *wojt* 5 r., *ná zegárze* 137/19, *żagiel* 3 r.

Należą tu również złożenia: *burmistrz* 102/27, *kuchmistrz* 12/7, *ochmistrz* 4 r., *rotmistrz* 2 r., a także twory z sufiksami *-arz*, *-erz*, np. *kuglarze*, *rycerze*, o których niżej. Kalką z niemieckiego jest *krotochwilá* 28 r.

Zapożyczenia z czeskiego lub poprzez język czeski, np.:

*barduny* 'lutnie' 119/32, *bázánt* 3 r., *dánijele* 24v/13, *foszki* 3 r., *gont* 3 r., *grosz* 2 r., *w hebdzie* 61/6 obok *chebdem* 42v/26, *honiec* 94v/16, *hońca* N sg 28v/30, 97v/8, *jálmuzná* 2 r., *kágániec* 38v/23, *kobiercow* 57v/1, *koczkodany* 47v/26, *oźráłstwo* 30/14, *papież* 4 r., *Páryż* 89v/28, *straż* 95v/24, 134/1, *wárcaby* 103v/25, *żak* 5 r., *żaczek* 2 r., *żárty* 17v/3.

Zachowała się miękka wymowa spółgłosek w wyrazie *wiesiołkowie* 162v/25, choć stale z czeska twarde są spółgłoski w wyrazach *wesoły*, *wesele*, *weselić się*.

Zapożyczenia ruskie lub orientalne poprzez ruszczyznę, np.:

*áltembásy* 2 r. albo *złotohław* 3 r., *bokłagá* G sg 13/29, *bokłagi* 167/32, *básátyki*

167v/4, *jármak* 4 r., *kábálka* 16/6, *káftan* lub *káwtan* 4 r., *szyki* 167v/3, *puhacz* 7 r., *kámchą* 46v/26.

Zapózyczenia włoskie, np.:

z *hárásu* 38v/26, *kábat* 5 r., *kredence* 25/8, *májeran* 3 r., *márcepany* 27/3, *pádwána* 160/29, *pápugi* 24v/2, *pásámany* 53v/11, *sájan* 3 r., *sálátá* 48v/23, *spáler* 4 r., *po-moráncze* 2 r., *pompy* 2 r.

Zapózyczenia węgierskie, np. *hárc* 6 r., *husárem* 40v/20, *sobol* 5 r., *szyszaki* 64/19; z arabskiego: *hátlas* 5 r.; hiszpańskiego: *forbot* 4 r.; z rumuńskiego: *máczuga* 73/28; ogólnoeuropejskie: *száfír* 5 r., *szmárág* 3 r. itp.

### Zestawienia, zrosty i złożenia rzeczownikowe

Są to hasła stosunkowo nieliczne, razem 42, tj. 1,7% wszystkich haseł rzeczownikowych. Niektóre tylko częściej powtarzane w tekście — bywają nacechowane, np.:

*dobra noc* 32v/7, *dobrą noc* 27/20, *Janá Grábie z Tarnowa* 2 r., *Mátysá Wirzbięty* Dd5v/2, *Pan Bog* 52 r., *suche dni* 49v/22, *suchych dni* 72/4, *Syná Bożego* Dd5v/3, *świnią wesz* 61v/21; *czárnoksiężnik* 3 r., *człowiek* 154 r. skrócone na *człek* 23 r., *dobrodzieje* 2 r., *ná gołoledzi* 4/24, *gołomrozy* 12v/9, *gospodá* 9 r., *gospodarz* 2 r., *inochodá* 2 r., *mięso-pusty* 2 r., *niedźwiedz* 10 r., *nietoperzá* 166/12, *nocleg* 3 r., *połnocy N* sg 76/25, *ná połnocy* 3 r., *wielbłąd* 52v/7, *wielmożność* 26 r., *złodziej* 10 r., *złotohław* 3 r., *złotowirzbą* 42v/26.

Nacechowanymi były złożenia: *Sobiepan* 5 r., *Sobiegárnem zową* 75/3, *dármopych* 3 r., *sámołowká* 2 r., *pędziwiátr* 2 r. Zestawienie *biała głowá* 99v/19, *bialej głowie* Dd4v/12 występuje też w postaci zrostu *białagłowá* 8/17, *bialejgłowie* 60v/marg, *białagłowę* 31v/15, *białymgłowam* 28v/24, natomiast w wyrażeniu *wino práwe białegłowie* 40v/31 wystąpiła wyjątkowa forma przejściowa od zrostu do złożenia, brak jeszcze zwykłego złożenia *białogłowa*. Podobnie wahają się formy zestawień i zrostów w hasle *swawolá* 23 r. z *-á* obok *swawola* 100/25, też *swa wola* 134/4 z końcowym *-a*; sam wyraz *wola* ma stale *-a* (23 razy). W przypadkach zależnych występuje pisownia łączna lub rozłączna: *swey woley* 9 r. obok *sweywoley* 2 r., *swą wolą* A sg 10 r. i *swąwolą* 6 r., także I sg *swą wolą* 79/27 i *swąwolą* 5 r., *ná swey woley* 37/13 i *po swey woli* 9 r.; widocznie po wymagało formy D sg, jak *po woli* A8/14, 38v/27, 114/6 lub *powoli* 37v/32, 120/14, 186v/12, *swawola* V sg 169/24 i *swawolo* 79v/5 itp. Pochodne wyrazy tego zestawienia już stale są złożeniami na *-o-*, np. *swowoleństwo* 2 r., *swowolnie* 17 r., *swowolnik* 2 r., *swowolność* 3 r., *swowolny* 17 r. Wymienić jeszcze należy stare reduplikacje rdzenia: *cietrzewie* 102/19, 171v/24, *proporzec* 6 r., *w popiele* 74/26, także nazwy onomatopieczne: *kokosz* 8 r., *kukuleczki* 24v/1, *gżegżoleczká* 34v/12.

### Rzeczowniki nierozwinięte

Podstawowych form rzeczowników bez przedrostków i bez przyrostków w rodzaju męskim, czyli krótkich, jednosylabowych, jest ok. 200 haseł. W rodzaju żeńskim rzeczowników dwusylabowych na *-á* znajdujemy ok. 100 haseł, na *-a* ok. 50 haseł i żeńskich spółgłoskowych ok. 50 haseł. W rodzaju nijakim rzeczowników na *-o*, *-e*, *-ę* jest ok. 50 haseł. Razem rzeczownikowych form podstawowych mamy ok. 450 haseł, co tworzy ok. 18% haseł rzeczownikowych. Są to formy pierwotne prasłowiańskie lub polskie nowsze, utworzone przez derywację wsteczną, np.:

*białd* 26 r., *bieg* 8 r., *blask* 12 r., *bobr* 3 r., *bicz* 2 r., *Bog* 226 r., *bieg* 15 r., *brog* 2 r., *bąk* 5 r., *bol* 176/5, *brát* 61 r., *brzeg* 15 r., *rog* 26 r.; *biel* 84v/3, *bášń* 3 r., *brew* 2 r.; *brodą* 10 r., *broná* 2 r., *biedá* 4 r., *bábá* 8 r.; *nędzá* 27 r., *wieżá* 10 r., *ziemiá* 152 r., *duszá* 116 r., *chwilá* 33 r.; *burza* 6 r., *karmia* 48v/25, *rola* 9 r., *roža* 6 r., *praca* 19 r., *wola* 96 r.; *bito* 30 r., *czoło* 9 r., *láto* 40 r., *stádo* 8 r.; *drzewo* 33 r., *oko* 94 r., *słowo* 21 r., *niebo* 199 r.; *łoże* 31/15, *morze* 38 r., *poła* 23 r., *jáje* 7 r., *licá* 2 r.; *cielę* 7 r., *kurczę* 3 r., *prosię* 2 r., *panię* 7 r., *żwirzę* 54 r.

### Rzeczowniki przedrostkowe

Prócz licznych formacji odczasownikowych (ok. 200 haseł), np. *dochod*, *pochod*, *wschod*, *wychod*, *zachod* albo *náklad*, *pokład*, *przykład*, wystąpiło ledwie kilka pochodników od wyrażeń przyimkowych, np. *odnogámi* 45/16, *obręczámi* 53v/21, *nikczemność* 8/12, *nikczemnik* 4 r., *pozimeczká* 24/3. Wymienić tu warto formacje z przedrostkami: *pá-*, *páz-*, *prá-*, *pro-*, *są-*, *wą-*, np.:

*pamięć* 21 r., *pamiętká* 103/2, *pászczęki* 167v/24, *pászczękę* 83/26, *páchole* 147/3, *pácholát* 39/27, *páchołek* 2 r., *pácholcy* 73/19; w *páździerzu* 98/12, *páździorká* 2/5, *páznogty* 3 r., *páznogcie* 119v/31; *prádział* 97v/5; *prorok* 26 r.; *sąsiádam* 59v/8, *sąsiády* 10 r.; *wąqwoz* 3 r.

Przedrostki *na-* *za-* w starych formacjach rzeczownikowych mają stałe *a*, w nowszych formacjach zaś *á*, zgodnie z podstawowymi czasownikami i przyimkami, np.:

*nabiał* 56/25, *nałog* 18 r., *namowá* 1v/24, *napis* 42v/6, *narod* 43 r., *nasienia* 10 r., *naprzod* 4 r., *nawáłności* 2 r., *nabożeństwem* 94/15, *ale nábywánie* A5v/13, *nábycie* 9 r., *jak nábyć* 18 r., *nábrác*; podobnie *zabáwá* 2 r., *zaplátá* 13 r., *zachod* 7 r., *zamek* 21 r., *zawod* 3 r., *zagon* 139/23, *zakon* 8 r., *zastug* 53v/2, *zastola* 127/10, *po zawojku* 84/12, *zawod* 3 r., *zacność* 43 r., *ale zábáwienie* 68/9, *záchowanie* 4 r., *zákazanie* 2 r., *zákrywká* 125v/19, *jak zábáwił* 176v/9, *záchować* 22 r., *záleje* 4 r., *záłata* 171/31, *záłagnąc* 4 r., *zálecieć* 5 r., *záłożyć* 3 r.

Jest jednak kilka wyjątków od tej zasady: *náuká* 27 r., *nádziejá* 52 r., *zápis* 123v/18 (zamiast spodziewanego *a*), oraz *należec* 10 r., *zależy*, *zalezą*,

zależało 11 r., *zażrząc* 36v/12, 116v/22, 133/23 (zamiast spodziewanego *á*). Widocznie są to formy nowsze, o żywych nawiązaniach do czasowników: *nauczyć*, *nádziewać się*, albo do rzeczowników: *nałog*, *załoga*, choć wyrazy *nauka*, *nadzieja* zna już *Psalterz floriański*.

Osobnej uwagi wymagają rzeczowniki zaprzeczone. Najczęściej są one rodzaju żeńskiego, wyjątkowo rodzaju nijakiego. Niektóre nie miały odpowiedników pozytywnych, np.:

*nieboże* 8 r., *niebodze* 131v/32, *nieborak* 30 r., *nieboraczek* 9 r., *nieboraczka* 2 r., *nieboszczyk* 2 r., *nieboszczycę* 2 r., *niebożęta* 68v/28, *niebożątka* 11 r., *niebożęczo* 8 r., *niedziela* 5 r., *nienawiść* 188/29, *niewiasta* 5 r., *niewiastka* 2 r.;

w szczególności twory odprzymiotnikowe:

*niedbáństwo* 2 r., *nieczystota* 2 r., *niedbáłość* 6 r. obok *niedbáłości* 4 r., *nierozdzielność* 114/8, *nierządnicą* 139v/23, *nieślachetnik* 2 r., *nieślachetnicá* 2 r., *nieustawiczność* 2 r., *niewinność* 9 r., *niewolnik* 9 r., *niewolnicą* 136v/1.

Inne twory zaprzeczone wystąpiły obok odpowiedników pozytywnych, np.:

*niebezpieczeństwo* 4 r. (*bezpieczeństwo* 5 r.), *niebezpieczność* 2 r. (*bezpieczność* Cc3/15), *niechuć* 118v/26 (*chuć* 21 r.), *niecnota* 11 r. (*cnota* 245 r.), *niemoc* 18 r. (*moc* 122 r.), *nieprzyjaciel* 4 r. (*przyjaciel* 20 r.), *nieprawda* 8 r. (*prawda* 68 r.), *niespráwiedliwość* 3 r. (*spráwiedliwość* 39 r.), *nieśmiertelność* 4 r. (*śmiertelność* 2 r.), *nieszczęście* 14 r. (*szczęście* 42 r.), *niewiarę* 86/19 (*wiara* 38 r.), *w niewierności* 159v/11 (*wiernością* 43v/30), *niewola* 23 r. (*wola* 96 r.), *niezgodá* 5 r. (*zgodá* 19 r.).

Formacje zaprzeczone nie są zwykłym przeciwieństwem podstawników pozytywnych pod względem treści, lecz znaczą coś trochę innego, np. *bezpieczność* ‘ostrożność, przezorność, wolność od troski i ryzyka’ to cecha umysłu:

Ále wierna myśl zázwdy jest tej bezpieczności,  
Ze sie máło przestrzega świeckich przypadłości. [Cc3/15]

Natomiast *niebezpieczność* znaczy ‘kłopot, trudność, zagrożenie’:

W jákich niebezpiecznościach swiáta używają  
I w jákich ustáwicznie trudnościach bywają. [54/19]

Zwykle formacje zaprzeczone znaczą coś jednostkowego i konkretnego, podczas gdy pozytywne podstawniki mają treść ogólną, abstrakcyjną:

Kiedy cie już pozową w jákiej niewierności  
Z tego swiáta ná drugi, á w upornej złości, [159v/11]

Á czymże tę [duszę] ucieszyć, jedno pocziwością,  
Cnotą á dobrą sławą á ná wszem wiernością. [43v/30]

Zatem *niewierność* to jakieś przekroczenie, stan grzechu, *wierność* zaś to stała dyspozycja do cnoty, sławy, pocziwości.

### Przyrostki rzeczowników zdrobniałych i abstrakcyjnych

Najbardziej dla Reja charakterystyczne jest nagromadzenie wyrazów zdrobniałych. Najczęściej są nimi rzeczowniki z przyrostkami: *-ek* (108 haseł), *-ká* (85), *-ko* (18), w sumie 211 haseł z sufiksem *-k-*, powtarzających się ok. 600 razy, co tworzy ok. 8% wszystkich haseł rzeczownikowych i ok. 3% wszystkich form rzeczownikowych, np.:

*ánjolek* 155v/13 wobec *ánjoł* 66 r., *báránek* 2 r. — *báran* 8 r., *blázenek*, *blázenek* 9 r. — *blázen* 20 r., *bráczisek* 7 r. — *brát* 61 r.; *blónká* 118v/21 — *blóná* 2 r., *grządkę* 60/26 — *grzędá* 3 r., *kápustką* 62/6 — *kápustá* 4 r., *lipką* 20v/12 — *lipá* (brak), *miárká* 6 r. — *miárá* 37 r.; *rozkoszek* G pl 19v/23 — *rozkosz* 183 r., *dziewczká* 2 r. — *dziewká* 2 r.; *ná czołnku* 90v/25 — *czołno* (brak), *ziarnko* 6 r., *ziarneczko* 2 r. — *ziarno* 157/25, *żdziebtko* 4 r. — *żdźbto* (brak), *skrzydełko* 5 r. — *skrzydło* 16 r.

Inne przyrostki zdrobniałe występują rzadziej. Wśród męskich rzeczowników dosyć częsty jest przyrostek *-ik* (19 haseł i 30 wyrazów), np. *goździk* 109/19, *konik* 57/19, *w pokoiku* 66/16, *knaflikow* 88v/3, *koflik* 2 r., *kozikiem* 193v/16, *kroliki* 24v/9, *staniku* 73v/24, *stolik* 2 r., *trzewik* 2 r., *w uliku* 80v/4, więc po spółgłoskach miękkich, także po funkcjonalnie miękkich, np. *czyżyk* 2 r., *bryżyki* 2 r., *niebożczyk* 2 r., *w płaszczykach* 161v/2, *na stołczyku* 71/10, *krzyżyk* 4 r., *wierszyk* 3 r., *śliżyk* 24v/9. Wśród nijakich często występuje przyrostek *-atko* (9 haseł i 45 wyrazów), np. *chłopiátko* 2 r., *cielátko* 14v/14, *dzieciami* 6 r., *jágiatko* 2 r., *kurczátko* 6 r., *niebożátko* 11 r., *prosiátko* 14v/14, *ptaszátko* 110v/13, *żwirzátko* 15 r., od licznych wyrazów na *-ę*, które szczególnie w przypadkach zależnych wyraźnie funkcjonują jako formy zdrobniałe (16 haseł i 158 wyrazów).

Zwracają uwagę formacje deminutywne z podwójnym sufiksem. W rodzaju męskim np. *goździczek* 23v/21, *kámyczek* 4 r., *kwiateczek* 8 r., *pniaczek* 56/27, *synaczek* 4 r., *wianeczek* 35v/9, w szczególności *Jásiek* 57/5, 13, *Hánušká* 57/13, *tátušká* 57/14, w których przyrostek *-ś-* jest nowością słowotwórczą w XVI wieku. Z wyrazem *žrobek* 163/29 należy zestawić wyrazy: *žrebiec* 3 r., *cielcá* G sg 162v/27, *chłopiec* 2 r., pochodne od *cielę* 7 r., *chłopięcia* 2 r. (brak tu *žrebie*). Formacje: *gárnuszki* 156/4, *koruszká* 12v/18, *stáruszek* 3 r., pozornie nawiązują do wyrazów *páduchy* 69/32, *piecuch* 41/25, *pástuch* 2 r., *kożuch* 2 r., *kożuszek* 57/7, ale raczej mają one nowy sufiks *-uszek*, wymiennie wprowadzony zamiast *-ec*: *stárzec*, *gárniec*, *korzec*. Z formacjami ekspresywnymi *wianek*, *wianeczek* zestawić należy formę *wieniec* 4 r.; tutaj sufiks *-ec* po miękkiej spółgłosce wymieniony został na *-ek*, *-eczek*, podobnie jak *taneczek* 8/8, *w tanku* 38v/28 wobec *taniec* 4 r. (por. też *tarnek* 'cierń' 97v/31 od wy-

razu *tarnina*). W rodzaju żeńskim wzmocniony przyrostek zdrobniały mają rzeczowniki:

*brámeczkę* 3 r., *chmureczki* 165v/20, *dzieweczká* 2 r., *gorzałeczki* 2 r., *grzaneczká* 13v/3, *gżęgoźleczká* 34v/2, *kukułeczki* 24v/1, *laseczką* 54v/1, *piosneczki* 66v/28, *pozimeczká* 24/3, *strzałeczką* 26/9, *ná traweczce* 103v/6, *wędeczkę* 65v/13, 17.

Podobnie w rodzaju nijakim: *drzeweczko* 3 r., *jábluszeko* 7 r., *niebożateczko* 8 r., *pioreczko* 4 r., *serdeczko* 3 r., *ziarneczko* 2 r.

Formanty *-ek* i *-ka* często występują w rzeczownikach niezdrobniających. Są to pochodniki żeńskie od podstawników męskich, np.:

*jászczorká* 2 r., *kotká* 2 r., *kucharká* 2 r., *liszká* 2 r., *miłośniczka* 57/8, *mniszka* 3 r., *ogrodniczkę* 56/7, *piestunkę* 3 r., *rycerká* 98/11, *towarzystká* 3 r.

Rzeczowniki pochodne od czasowników, np. męskie:

*piszczkowie* 2 r., *podjeżdżkoch* 78/29, *podstępko* 43/18, *postępek* 11 r., *przy-padek* 100 r., *rozsądek* 5 r., *ná schyłku* 66v/2, *upadek* 21 r., *upominek* 3 r., *zamek* 21 r. itp.

żeńskie:

*łáská* 88 r., *pámiątká* 103/2, *plotká* 8 r., *pochłubká* 2 r., *pogadká* 11/30, *pokrywká* 141/29, *polewki* 105v/3, *postawká* 5 r., *poziółki* 14v/21, *pożyczki* 31v/13, *przechadzka* 4 r., *przymówek* 2/15, *przystawki* 27/8, *rozmówek* 17v/12, *w rozrywko* 89v/20, *sámołówká* 3 r., *sieczká* 92/18, *szczebiotká* 87v/3, *ucieczki* 82v/30, *wzmianká* 36/24, *wzminká* 39v/14, *zákrywká* 125v/19, *zgorzałkę* 145/17, *żuwká* 2 r. itp.

Pochodne od przymiotników i od imiesłowów, np. męskie:

*mędrkowie* 5/5, *rumienek* 2 r., *szárka* A sg 97v/20, *wiesiołkowie* 162v/25, też *piątek* 14v/23, *wtorek* 61v/9, *kochánek* 6 r., *początek* 11 r., *pożytek* 50 r., *zbytek* 29 r.;

chyba na ich wzór też: *podatki* 3 r., *dostátek* 5 r., *niedostátek* 8 r., *ostátek* 21 r., *státek* 27v/8.

Należą tu również formy: z *nowotku* 190v/8, z *pirwotku* 137v/17, 21; wyrazy *smutek* 5 r. i *potomek* 15 r. mają sufiks *-ek* wymiennie wprowadzony zamiast *-ny*. A także formy żeńskie:

*dáchowká* 25v/14, *gorączká* 124/16, *gorzałkę* 3 r., *grzanekę* 2 r., *łyská* 30v/30, *pieczonkami* 167/31, *płatná* 2 r., *pustki* 93/7, *ślanká* 2 r., *wędzonká* 3 r., *wioteszek* G pl 18/6 itp.

Od wyrażen przyimkowych powstały: *podbrodki* I pl 161/31, *pojedynek* 177v/11, *w pośrodku* 6 r., *w pośrodek* 40v/1, być może też *porządek* 15 r. i *spólek* 4 r. Od rzeczowników zostały urobione pochodniki:

*czapka* 10 r., *członek* 5 r., *gruszká* 74/26, *klatká* 11 r., *kobiałka* 114v/27, *kolebki* 57/34, *oliwká* 2 r., *przodek* 'principium' 6 r., 'antenatus' 15 r., *ścieżká* 13 r., *śrzodek* 12 r., *szczotká* 93/30, *zadkiem* 97/12.

Pierwotnie były to prawdopodobnie formy zdrobniałe, ale w tekście *Wizerunku* już nie wykazują cechy zdrobniałości.

W dużej ilości rzeczowników z formantami *-ek* i *-ka* nie widać już wyraźnego związku z formą podstawową, np. męskie: *skutek* 10 r., *dudek* 7 r., *skowronek* 7 r., *świadek* 13 r., i dużo żeńskich:

*beczka* 73/4, *owy* Czajki 'zakonnice' 38v/25, *czeczotki* 28v/6, *poduszka* 3 r., *gałka* 10 r., *gzegzołka* 38v/1, *jaszołka* 3 r., *jatkami* 28v/3, *kączka* 39/12, *karwatka* 4 r., *káwka* 2 r., *kitajką* 46v/26, *w koszkach* 161v/2, *mrowka* 65/4, *ploskonek* G pl 88v/16, *pustutka* 5 r., *wędká* 3 r., *truskawka* 24/3 itp.

Do rodzimych formacji na *-ek* dostosowano zapożyczenia, np. z języka niemieckiego: *fijolek* 2 r., *ganek* 8 r., *márszałek* 4 r., *korek* 47v/28, *rynek* 97v/15, *rozynkow* 109/25, *zegárek* 2 r.; z węgierskiego *ná giermkoch* 64/19.

Również sufiks *-ik* nie ma znaczenia zdrabniającego w tworzach odprzymiotnikowych (23 hasła i 146 wyrazów), np.:

*milośnik* 2 r., *nędznik* 96 r., *czytelnikowi* A8v/8, *dwornik* 12v/11, *kárczemnik* 3v/29, *w karmniku* 2 r., *nieśláchetnik* 2 r., *niewolnik* 9 r., *nikczemnik* 4 r., *pomocnik* 3 r., *powietrzniki* 64/9, *podroźnikiem* 2 r., *przewodnik* 3 r., *ręcznik* 3 r., *słuźebnik* 2 r., *o sprzeciwnikoch* 169v/13, *szkodnik* 85v/23, *swowolnicy* 2 r., *upornikow* 135v/15, *wszetecznicy* 2 r., *złośnik* 5 r., *zwoleńnik* 184/12, *zwozniki* 163v/22.

Wyodrębniony z takich tworzów sufiks *-nik* także nie ma znaczenia zdrabniającego (19 haseł i 46 wyrazów), np.:

*czárnoksiężnik* 3 r., *klucznik* 12v/12, *kopytnik* 2 r., *opiekálnik* 105v/25, *poławnik* 109/15, *pustelnik* 3 r., *rozbojnik* 4 r., *rzemieślnik* 7 r., *rzeźnik* 4 r., *spowiednik* 123v/14, *urzędnik* 10 r., *zwoznik* 163v/22,

oraz przy podstawnikach obcych, np.:

*celnik* 167v/14, *komornik* 2 r., *kwartnik* 172/29, *łáccinnicy* 154/15, *mászczárník* 19/17, *mytnikiem* 23/21, *w sájanikoch* 167/5.

Formant *-yk* wystąpił tylko w dwu wyrazach zdrobniałych: *kámyk* 3 r. i *kámyczek* 4 r. wobec *kámień* 26 r., natomiast *język* 16 r. nie jest formą zdrobniąłą, podobnie jak przy obcych rdzeniach: *ágáryku* 79/7, *básályki* 167v/3, *flegmátyk* 117v/25, *koleryk* 117v/27, *muzyk* 9 r., *szłyki* 167v/3, *wijátyki* 161/3.

Formant *-ak* w wyrazie *krzak* wobec *kierz* 13 r. mógł mieć odcień znaczenia zdrobniąłego, ale wyraźnym zdrobieniem była forma *krzaczek* 3 r., np.:

A ziarneczek rozkosznych w koło onych krzakow [103v/27]

Zwirzątko, drzewko, ziołko, nadrobniejszy krzaczek [110v/8]

Podobnie *nieborak* 30 r. mógł zawierać odcień znaczenia zdrobniąłego, lecz z podstawowej formacji występuje w tekście tylko *niebożęta* 68v/28,

też *nieboże* V sg 30 r., poza tym wzmocnione zdrobnienia: *nieboraczek* 9 r., *nieboraczka* 2 r., *niebożatko* 11 r., *niebożateczko* 8 r. Inne wyrazy z formantem *-ak* nie są zdrobniałe, np. *dziwak* 3 r., *Polak* 7 r., *prostak* 9 r., *ptak* 17 r., *robak* 3 r., *znak* 22 r.

Wyraz *żárłok* 7 r. jest nacechowany ujemnie, np. *żárłok*, *krol opilstwá* 167/marg, *żárłok*, *hetman pijánic* 169/marg, *żárłok*, *krol obzárstwá* 174v/marg, poza tym sufiks *-ok* występuje tylko w wyrazie *wzrok* 9 r.

Nastrojowe są żywotne rzeczowniki z sufiksem *-isko*, np. *chłopisko* 61/28, *jászczorzysko* 110/22, *lwisko* 108v/31, natomiast nieżywotnym brak nacechowania, np. *boisko* 12/30, *bożysko* 143/2, *przezwisko* 14 r., *wojsko* 4 r.

Element *-k-* występuje prócz tego w sufiksie *-unk* (6 hasel i 30 wyrazów), np. *frásunk* 19 r., *rátunk* 5 r., *szácunki* 2/24, *száfunkow* 191v/14, *trefunku* 43v/18, *Wizerunk* 3 r., więc bez znaczenia zdrobniałego.

Sufiksy z elementem *-k-* występują w *Wizerunku* w postaci: *-ek*, *-ká*, *-ko*, *-ik*, *-yk*, *-ok*, *-aczek*, *-aczka*, *-ątko*, *-eczko*, *-uszko*, *-isko*, *-sko*, *-nik*, *-unk*, które tworzą razem 253 hasel zdrobniałych, powtarzających się w tekście w 750 formach, oraz 224 hasel zwykłych, nie nacechowanych, powtarzających się w tekście ok. 1770 razy, co stanowi ok. 19% wszystkich rzeczowników i ok. 9% wszystkich form rzeczownikowych.

Nie mają już znaczenia zdrobniałego formacje odrzeczownikowe z sufiksem *-ec*, np. *chłopiec* 2 r., *w gárncu* 141/29, *kijec* 3 r., *cielcá* 162v/27, *pácholcy* 73/19, *pálec* 14 r., *stolec* 5 r., *żrebiec* 3 r.; dla celów ekspresyjnych są one wzmocniane dodatkowym sufiksem *-yk*, np. *na stolczyku* 71/10, *niebożczyk* 2 r. Sufiks *-ec* wystąpił łącznie w 50 haslach, powtórzonych 330 razy. Najczęstszy jest w pochodnikach odprzymiotnikowych, np.: *czyściec* 7 r., *łákomiec* 8 r., *mędrzec* 7 r., *myśliwiec* 5 r., *młodzieniec* 148 r., z *Niedbálcá* A8v/2, *niedbálec* 3 r., *Niemiec* 2 r., *opilec* 4 r., *ożrálcý* 15/23, *rumieniec* 103/9, *starzec* 8 r., *szaleniec* 2 r., *tłuczeńcow* 57/11, *wygońcem* 117/2, *zuchwálec* 6 r.

Rzadszy jest w innych formacjach, np. odczasownikowe: *krawiec* 3 r., *kupiec* 2 r., *honiec* 94v/16, *gędźcowie* 162v/21, *gędźcy* 179v/20, *jeźdźca* 89/15, *jeźdźcow* 29v/3, *strzelcy* 71v/1, *tworcá* 154/9, i inne stare, jak: *gościniac* 7 r., *kobieć* 4 r., *koniec* 36 r., *krogulec* 4 r., *proporzec* 6 r., *ociec* 12 r., *wieniec* 4 r.

Sufiks *-icá* również nie tworzy już rzeczowników zdrobniałych, tylko pochodne żeńskie formy; od męskich na *-nik*:

*czarownice* 132v/24, *miłośnice* 2 r., *nędznica* 7 r., *nierządnica* 139v/23, *niewolnice* 136v/1, *nieślachetnica* 2 r., *okrutnica* 2 r., *złościca* 140/15 itp.;

od przymiotników:

*gromnicą* 38v/24, *jałowice* 70/1, *kądzielnicami* 160/11, *márnica* 83v/15, *w piwnicy* 4 r., *ná práwicy* 164v/21, *roznice* 3 r., *sklenica* 10 r., *tájemnice* 2 r., *tárcicá* 2 r., *tesknice* 194/24, *tkánice* 53v/11, *winnice* A3/20 itp.



Inne formacje nie nacechowane, np.:

*sámice* 38/31, *oślicá* 155v/24, *rusznicá* 2 r., *ciemierzycę* 61v/21, *w dunicy* 3 r., *dychawicą* 93/22, *granice* 5 r., *kotwice* 2 r., *kápicá* 3 r., *maźnice* 167v/15, *oźnice* 167v/16, *pszenicá* 11 r., *sulicą* 54/32, *szubienica* 2 r., *tablicá* 8 r., *ulicá* 7 r., *źrzenica* 3 r., *w żupicy* 92v/5.

Niektóre tylko hasła z sufiksem *-icá* są nacechowane, np. *duszycá* 6 r., *służbicá* 57v/5, *stráwicá* 184v/26 wobec *duszá* 116 r., *służbá* 4 r., *strawá* 3 r. Np. *niewinna duszycá* 171v/1, *duszycá uboga* 180/22, *roztropnej duszyce* 129v/30, *ná milej duszycy* 54/12, 193v/28,

Nuż też owá służbicá, co będzie kosztowác [57v/5]

Jákoby sie do czásu tám stráwicá wleklá [184v/26]

Wyrazy z sufiksem *-icá* ulegają zdrobieniu przez dodatkowy formant *-ká*; *bukwiczkę* 61/17, *pszeniczkę* 2 r., *rękawiczki* 72/16, *rożyczki* 64v/29, *kryniczká* 65/1, *duszyczká* 4 r. itp.

Nie są też formami zdrobniałymi nijakie rzeczowniki z przyrostkiem *-ce*, np. *miejsce* 60 r., *serce* 55 r., *słońce* 67 r., ani męskie z przyrostkami *-cá*, *-icá*, np.:

*jáki bębennicá* 99/16, *pijánicá* 12 r., *woźnicá* 119/29, *hońca známienity* 97v/8, 28v/30, *obrońcá*, *oprawcá* 12 r., *pochlebćá*, *potwarćá*, *przejemćá*, *przestępcá*, *przyczyńcá*, *rajca* 2 r., *rządźcá*, *sprawcá*, *zdrajćá*, *zwadćá*, *zwiącá*,

choć niektóre z tych rzeczowników w tekście są wyraźnie nacechowane uczuciowo, jak np. *serce*, zdrobniałe 3 razy *serdeczko*, albo *zdrajćá* 139/20,

Niech też będzie opilec, kárczemnik i zwiącá [3v/29]

Nuż owi pijánice, zwadce, kosterowie [163/31]

Razem formanty ze spółgłoską *-c-* tworzą 63 hasła rzeczownikowe i 342 formy wyrazowe.

Niewielką ilość rzeczowników nastrojowych tworzą również formanty: *-ch* w formie V sg: *bráchu* 3 r., np. *mily pánie bráchu* 71/24, 158v/9, *hájwoć pánie bráchu* 87v/2; formanty *-uch* i *-uchá*, np. *ná ty zle páduchy* 69/32, *jáki piecuch brudny* 41/25, chyba też *pástuch* 2 r. obok zwykłego wyrazu *pasterz* 2 r. i *pstrzucha* 28v/25. Inne wyrazy z tymi formantami, np. *kożuch* 2 r., *pieluchámi* 88/7, nie są w tekście nacechowane uczuciowo.

*Wizerunk* jako utwór obyczajowy i dydaktyczny, moralizujący, informujący o ówczesnej wiedzy — pełen jest rzeczowników abstrakcyjnych. Najczęstsze bywają żeńskie i nijakie tworzone formantami: *-ość* (160 haseł i 1285 wyrazów), *-stwo* i *-ctwo* (54 hasła — 304 wyrazy), *-anié* (60 haseł — 134 wyrazy), *-enié* (67 haseł — 296 wyrazów), *-é* i *-cié* (35 haseł — 252 wyrazy). Inne sufiksy nie są już tak bardzo produktywne: *-otá* (12 haseł — 291 wyrazów), *-dá* (3 hasła — 98 wyrazów), *-ot* (4 ha-

sła — 124 wyrazy) itp. Razem wymienione tu sufiksy utworzyły 395 haseł i 2784 wyrazy, czyli ok. 16<sup>0</sup>/<sub>0</sub> haseł rzeczownikowych i ok. 14<sup>0</sup>/<sub>0</sub> wyrazowych form. Oto przykłady sufiksu -ość, tworzącego nazwy właściwości:

*dąlekość 151/5, głupłość 23/11, w lichości 115/7, modrość 2 r., mokrość 151/25, w skąpości 18v/19, wilgość, wilkość 5 r., wilgotność 3 r., żałość 19 r., zazdrość 25 r., niebezpieczność 2 r., nieustawiczność 2 r., ochotnością 27/22, swowolność 3 r., szaloność 42/30, w tajemności 87/32, zimności 118/15, w rozpuszności 168/5, łakomości 173v/28, zakrytość 2 r., podrośłość 2 r., zaziębłość 2v/13, w trojakości 2 r. itp.*

Przykłady sufiksu -stwo, -ctwo:

*bezpieczeństwo 5 r., bogactwo 18 r., krolestwo 12 r., ślacheństwo 16 r., postuszeństwo 10 r., szaleństwo 12 r., przekłństwo 155v/22, łotrństwo 9 r. obok łoterstwo 115/16, obżarstwo 8 r., oźrństwo 30/19, świadectwo 5 r. itp.*

Przykłady sufiksów -anie i -enie:

*o oczekawaniu A7v/24, picowanie 72/25, potkaniem 102v/18, wywiadowanie A8/19, pochlebianie 189/9, bólenie 60v/16, dotknięcie 118v/23, o ożenieniu 2 r., sumnienie 19 r., w zachwyceniu 147v/7 itp.*

Przykłady sufiksów -é i -cié:

*bezprawia 61v/16, dożywocia 68v/24, kámienie 9 r., kłóśia 161v/17, nieszczęście 14 r., przekłęcie 191v/22, przyścia Dd5v/3, snopie 83/6, 83v/16, od zaránia 122/22, ząbrze 'choroba dziąseł u koni' 2 r., bicia 101v/8, kłocie 61/21, picie 3 r., w śmieciu 3 r., z zastola 127/10, życia 62v/27 itp.*

Przykłady sufiksu -otá:

*cnotá 245 r., niecnotá 11 r., dobrotá 3 r., gołotá 122v/23, istotá 101/11, nieczystotá 2 r., piechotá 22v/29, pieszczotá 7 r., prostotá 106v/22, robotá 14 r., sromotá 2 r.*

Sufiks -dá: *krzywdá 22 r., nieprawdá 8 r., prawdá 68 r.*

Znaczenie abstrakcyjne występuje też w wielu innych rzeczownikach odprzymiotnikowych, odczasownikowych itd., np. *służbá* 'ludzie służący' 3 r. obok oderwanego znaczenia w wierszu:

Bo Pan Bog poniewolnej żadnej służby nie chce [39/11]

— podobnie:

*strzelbá* 'broń' 4 r. obok *srogie strzelby z niébá trzaskájące* 10v/25; por. też *ciżbá* 2 r., *liczbá* 10 r., *w prósbach sie rozmawiał* 14/27, *chorobá* 13 r., *w żalobie* 165v/29, *lichwa* 2 r., *klątwy* 3 r., *psinę oczy zátkawşy* 163v/24 itp.

### Ważniejsze kategorie znaczeniowe

Oprócz formacji zdrobniałych i abstrakcyjnych charakterystyczne dla *Wizerunku* są liczne nazwy osób, zwierząt i roślin, strojów, dużo występuje tu nazw budowlanych, muzycznych, przyrodniczych, krajobrazowych, z rolnictwa i hodowli, z wojska i sądu, z religii i kościoła, ze szkoły i do-

mu itp. Dla Reja ziemianina szczególnie charakterystyczne są w tekście obrazki ilustrujące życie zwierząt, ptaków i owadów, najczęściej jako przenośnie lub podstawa analogii do cech ludzkich. Mamy tu wiele porównań, przysłów, przenośnych wyrażań i zwrotów wziętych z języka codziennego, z opowiadań ludowych, z bajek, z gwary rolniczej, żołnierskiej, myśliwskiej itp. Na tę osobliwość słownictwa *Wizerunku* zwrócił uwagę Brückner jako na cechę oryginalną, nową i cenną w ówczesnej literaturze.

Często występują nazwy ogólne, np. *źwirz* 65/23, *źwirzátko* 15 r., *źwirzę* 54 r., *źwirzące* 29/28, lecz bardziej interesujące są nazwy konkretne, nacechowane w połączeniach wypowiedzeniowych. Najbliższym dla ziemianina był *koń*, powtórzony w tekście 19 razy, ale nazywany też *szkápą* 20 r. i określany wieloma innymi wyrazami, np.:

*konik* 57/19, *szwab* 3 r., *inochoda* 2 r., *inochodniczek* 2 r., *źrzebiec* 3 r., *źrzobek* 163/29, *ná kopienicznym* 139/21, *lecowego* 2 r., *naręczniego* 13v/6, *cisáwy* 36/10, *siwą* álbo *gniádą* 163/6, *ná chromym* 163/12, *pleśniwy* 92/17, *powodny koń* 74v/25, *szwarcłowego* 57v/2.

Do koni odnoszą się też wyrazy:

*grzbiet* 9 r., *grzywa* 2 r., *chełznáją* 44/23, *wędzidło* 10 r., *munsztuk* 2 r., *pochromiono* 70v/1, *pochromiały* 12/9, *pokować* 2 r., *ná ocel* 2 r., *ząbrze* 2 r., *krygiem* 19/9, *owies* 4 r., *sieczká* 92/18 itp.

Charakterystyczny Rejowski wyraz *karw* 2 r. występuje jako synonim wyrazu *woł* 26 r.

Już owi twoi słudzy teraz cię dźwigają  
Jáko onego kárwu, co go łupić máją. [84/2]

Bo jeśli kto pámięta Jozefowy woły...  
Pátrż co potym ty kárwy na Egipt przywiody. [120v/18]

Wyraz *woł* zwykle w porównaniach lub w przenośniach określa człowieka, np.:

Coż wolisz, zostác wołem, gdy możesz być święty [194v/6]

Á ták nie chodź jáko woł tám, gdzie ciało ciągnie [190/19]

Ten sie nátkał swej wolej ták, jáko woł trawy [98v/4]

Áno by mógł drugiego pána i z sobolem  
Czásem názwać cielęcim, á czássem i wołem [92v/26]

Wyraz *woł* ma różne określenia, zwykle pejoratywne, np.:

*upornych wołow* 173/1, *márnym wołem* 50/30, *prostym wołem* 65/32, *rogatym wołem* 65v/8, *woł nosi rogi* — *nędzniczek ubogi* 50/20, *błędny woł* 190/14, *woł też ubogi* 92/14, *czysty woł z niego* 28v/1, *jáko trawy woł światá używa* 11v/20.

Raz muzykę porównano do ryku wołu:

I muzyczkác pomierna nic przy tym nie wadzi,  
Ale iżby jáko woł we łbie nie huczálá [17v/11]

Podobnie wyzyskane są nazwy innych zwierząt, np. *świnia* 39 r., *prosię* 88v/5, 10, *kozá* 6 r., *kozieł* 2 r., *kozielek* 14v/14, *báran* 8 r., *báránek* 2 r., *owcá* 9 r., *owieczká* 6 r., *kot* 11 r., *kotek* 4 r., *mysz* 10 r., *szczorkow* 164v/8, szczególnie często: *pies* 36 r., *pieská* 110/16.

Obok ogólnych wyrazów *rybá* 8 r., *rybká* 5 r. wymienia Rej: *węgorzá* 59v/26, *pstrągá* i *pstrząszki* 3 r., *kielbie* 24v/9, *szczuczy łeb* 14v/23. Częste są w tekście wyrazy: *ptacy* 17 r., *ptaszkowie* 18 r., *ptaszátko* 110v/13, *świát jáko ptasze pole* 3 r., i osobne nazwy: *szczyglowie* 103/29, *słowicy* 24/31, *słowiczek* 34v/12, *cietrzewie* 109/19, najczęstszy towarzysz rolnika *skowronek* 7 r., *wroná* 10 r. i *gáwrony* 46v/32. Prócz tego: *wąź* 7 r., *muchá* 12 r., *pajęczyna* 2 r., *chrząszcz* 100/14, *pszolý* 12 r., *pszolká* 5 r., *pchły* 194v/2, *świnia wesz* 'bot' 61v/21 itp. Dobór i znaczenie wyrazów konkretnych w *Wizerunku* to osobny problem, bardzo ważny dla charakterystyki języka Reja.

### Osobliwości fleksyjne rzeczowników

Odmiana rzeczowników *Wizerunku* układa się wedle kategorii rodzajowych: męskich jest ok. 1190, żeńskich ok. 980 i nijakich ok. 380 haseł. Powtarzają się one ok. 9650, 7620, 2620 razy, w sumie — ok. 2550 haseł i 19 890 wyrazów rzeczownikowych. Przy niektórych rzeczownikach, występujących wyłącznie w liczbie mnogiej, określenie ich rodzaju jest niepewne. Do nijakich zaliczam zakończone na -á w N pl, np.: *drwá* 97/18, 150v/30, *drew* 92/21, 151/21; *ustá* 21/19, *ust* 4 r.; *wrotá* 89/24, 184v/19, *wrot* 2 r.; *zánádrá* 13/4, 131v/18; *ziolá* 8 r., *ziolom* 2 r., *po ziolach* 61v/15. Do żeńskich: *kápáry* 14v/29, *krupy* 2 r., *księgi* 4 r., *książki* 13 r., *piszczeli* 71v/31, *pstrociny* 10 r., *szalamaje* 2 r., *wnętrżności* 52/7, *zgrzebi* 3 r., *żora-winy* 24/3. Inne *pluralia tantum* wliczam do męskich, np.:

*Chojnic* 97v/5, *drożdże* 13/30, *drożdżami* 3 r., *ludzie* 134 r., *dzieje* 2 r., *dziejow* 17/11, *kędzierze* 17v/5, *kleszcze* 119v/15, *o kleszczach* 147/18, *kręgle* 3 r., *o nożycach* 147/17, *pęczcami* 126/27, *drzwi* 13 r., *piszczeli* 71v/31, *suchedni* 49v/22, *suchych dni* 72/4, *śmieci* 5 r., *wici* 2 r., *dzieci* 12 r., *dziatki* 22 r., *dziateczki* 42v/13, *na ty foszki* 68/22, *swemi foszki* 2 r., *poswarki* 34/16, *widełki* 25/12, *cepy* 4 r., *cukry* 27/3, *cyrogry* 'wrzody' 15/13, *czáry* 3 r., *gody* 5 r., *od god* 15v/21, *kánkry* 15/13, *jágły* 15/10, *krupy* 150v/21, *krup* 58v/2, *mięsupusty* 2 r., *mirábolany* 27/5, *mirábolanow* 109/25, *ogłedy* 97/30, *perfumy* 3 r., *plewy* 8 r., *plew* 3 r., *plewami* 4 r., *w plewach* 47v/31, *suchoty* 72/9, *száchy* 103v/25, *wárcáby* 103v/25, *widty* 167v/21, *zgonin* 93/5, 105v/4, *szpikánárdy* 2 r.

W formie N sg m wystąpiło ok. 520 rzeczowników, w tym 70 obcych imion nieodmiennych. Zakończonych na spółgłoskę twardą jest 325 haseł, na spółgłoskę miękką lub stwardniałą 125 haseł i 25 rzeczowników męskich zakończonych samogłoską z dalszą odmianą żeńską lub przymiotnikową. Imiona *Apollo*, *Cicero*, *Dromo*, *Kato*, *Scipijo*, *Warro* nie mają form zależnych, ale chyba odmieniały się jak *Plato* 27 r., *Platoná* 3 r., *Platonem* 107/31. Imię *Kupido* 2 r., *Kupidá* A sg 41v/1 pojawia się też w formie *Kupidus* 74/22. Nie mają form zależnych imiona: *Jozue*, *Manue*. Przymiotnikowe formy przybrały niektóre nazwy i tytuły, np. *Kęsy* 12v/4, *Kęsego* 97v/20, *podskárbi* 71v/3, *podskárbiemu* 12/8, *podskárbiem* 23/21, *woźny* 2 r., *woźnemu* 123/25, *woźnym* 99/13, tylko w N sg wystąpiły hasła: *odwierny* 122/21, *koniuszy* 19/2, *Antoni* 58v/25. Przymiotnikową odmianę ma już *sędzia* 4 r., *sędziogo* 12/17, 123v/31, ale *sędziowie* 122/22, 162/1, również *bráciej naszej* 164v/9. Wśród męskich rzeczowników na -á brak form zależnych dla imion: *Kátiliná* 99v/23, *Kozerá* 74v/25, *Scewolá* 29v/21, *Seneká* 2 r., także niektórym pospolitym na -cá, np. *pochlebcá* 28/30, *rájca* 2 r., *hońcá známienity* 2 r., *rzádcá* 171v/26, *sprawcá* 36v/7, *woźnicá* 119/29, *zdrajca* 139/20, też *miły tátá* 93/10. Inne mają w liczbie pojedynczej końcówki żeńskie, np.:

*Janá Grábie* A2/2, *Janowi Grabi* A3/2, *slugá* 5 r., *slugi* 68v/10, 126v/22, *studze* 27/14, *slugę* 131v/29, *Leliwá* 2 r., *Leliwo* A2v/1, *obrońcę* 105v/23, *przyjemcę* 162/32, *przyczyńcá* 134/20.

W liczbie mnogiej za męskie można uważać formy: *potwarce* 135v/12, *pijanice* 8 r., *pęczcámi* 126/27, *opráwce* 178/15, o *przestępcach* 176/19, o *slugach* 166/30, ze względu na formy: *kosterowie* 3 r., *poetowie* 21v/23, 37v/27 obok *poety* A pl 81v/3, też *sludzy* 4 r. obok *slugi* A pl 166/30. Również wahanie w formie G pl *pijánic* 169/marg obok *pijánicow* 30v/marg świadczy o odmianie męskiej.

Twardotematowe są w *Wizerunku* rzeczowniki:

*wab* 2 r., *waby* N pl 3 r. obok *wabi* 103v/23, *wabow* 3 r.; *jastrzáb* 7 r., *jastrzábowi* 73v/5, *jastrzábá* 55/26, *jastrzábow* 72v/19, *jastrzábí* 55/17, 168v/27, *jastrzábý* A pl 73/10; *paw* 5 r., *ná pawie* 100v/21, *pawi* N pl 64/31, *pawy* I pl 98/3, 4/8.

Nie oznaczona jest miękkość w formie *ołow* 118v/6. Obocznie występują twarde i miękkie tematy w rzeczownikach: *ogarz* 162/29, *ogárzy* N pl 65/25, *ogáry* I pl 6v/29; *páznogty* I pl 98/28, 167/3, *páznogty* A pl 100/14 obok *páznogcie* 119v/31. Wśród rzeczowników zakończonych na -sz, jak *czyńsz* 12 r., *fálsz* 21 r., *hárnász* 72/29, *koltrysz* 16/29, *lemiesz* 125v/16, *towárzysz* 12 r., znajdują się obce imiona:

*Ezajasz* 3 r., *Helijasz* 11 r., *Jeremijasz* 184v/1, *Máláchijasz* 182/29, *Mesyjasz* 164v/10, *Mojżesz* 12 r., *Tobijasz* 6 r., *Wergilijusz* 6v/13, *Zácháryjasz* 154v/20, ale *Merkuryjusz* 10 r., *Merkuryjusza* 147/4 obok *Merkurius* 33v/marg.

Wiele imion przyswojonych zachowało końcowe -s, np.:

*Epikurus* 24 r., *Epikurusá* A5v/21, *Pryjamus* 99v/13, *Pryjamá* 17/15, *Pryjamusowie* 25/2, *Wenus* 22 r., *Wenusá* 148/16, *ją Wenusem nazywano* 36/25, 41/31.

W imieniu *Jonaszá* — *Jonaszowi* — *Jonaszem* forma L sg o *Jonásie* 111v/15 dowodzi dawniejszej lub mazurzącej formy *Jonas*.

W formie N sg żeńskie rzeczowniki twaridotematowe kończą się na -á: *biedá* 4 r., *chłubá* 6 r. itp. W nazwie *Gulá* 26/marg może być błąd, zamiast *Gulá*. Tylko formy przymiotnikowe w znaczeniu rzeczownikowym mają -a, np. *krolowa* 3 r. Wśród miękko tematowych rzeczowników większość również ma końcówkę -á, np.:

*chwilá* 2 r., *czászá* 18/32, *duszá* 48 r., *kániá* 2 r., *koszulá* 2 r., *kropiá* 2 r., *krotochwilá* 8 r., *kulá* 188/28, *nádziejá* 12 r., *nędzá* 4 r., *owcá* 50/17, 93/5, *Scyllá* 6 r., *skrzyńiá* 34/29, *świniá* 15 r., *tęczá* 2 r., *wieżá* 13v/27, *zárzá* 4 r., *ziemiá* 26 r.,

także wszystkie z przyrostkiem -icá (razem 31 rzeczowników), np.:

*bębenicá* 99/16, *duszycá* 2 r., *nędznicá* 4 r., *nieślachetnicá* 2 r., *okrutnicá* 86v/10, *márnicá* 83v/15, *oślicá* 155v/24, *przenicá* 100v/6, *śluzbicá* 57v/6, *stráwicá* 184v/26, *sklenicá* 64v/19, *tablicá* 5 r., *złośnicá* 140/15.

Niektóre kończą się na -a (razem 15 rzeczowników), np.:

*karmia* 48v/25, *kielnia* 73v/12, *kuźnia* A8v/16, *niewola* 3 r., *wola* 22 r., *owczarnia* 106v/14, *praca* 5 r., *rola* 3 r., *roża* 109/18, *stájnia* 153/3, *straża* 123/6, *suknia* 16v/27, *száráncza* 161/23, *władza* 2 r., *wonia* 84/13.

Należą tu wszystkie zapożyczenia na -yja:

*awarycyja* 26/27, *bestyja* 6 r., *Celidonija* 61/13, *dyskretyja* 27/29, *fántazyja* 66/2, *Fedyja* 47v/12, *furyja* 130/28, *hárpia* 82/marg, *historyja* 2 r., *inwidyja* 26/29, *komedyja* 3 r., *kompleksyja* 117v/24, *kwestyja* 4 r., *Lukrecyja* 2 r., *luksuryja* 26/25, *melankolija* 2 r., *párachija* 160/3, *penuryja* 2 r., *piwonija* 23v/27, *prudencyja* 2 r., *stultycyja* 2 r., *superbija* 3 r., *temulencyja* 26/30 itp. [por. też niżej formy G, A, L sg f]

W kilku rzeczownikach występują obie końcówki -á i -a, np. *burzá* 126v/13, *burza* 107v/14, 16, 109v/32, *swawolá* 23 r. i *swawola* 100/25, *swa wola* 134/4, *wola* 23 r. Jest kilka żeńskich rzeczowników na -i, np. *bogini* 12 r., *gospodyni* 98/13, *ksieni* 27v/20, *páni* 40 r. Z licznych rzeczowników żeńskich spółgłoskowych wymienić warto: *krew* N-A sg 19 r., *mác* 178/20, 181v/12, *niechuć* 118v/26, *kaźń* 3 r., *waśń* 116v/21, *wesz* 61v/21, *leż* 40/29, *podrośłość* 89v/marg, także *połnocy* 76/25. W obcych nazwach wystąpiły końcówki osobliwe: *centaurea* 61/15, *kárybdis* 4 r., *Dydo* 25/4, *Judyt* 155v/8, *Penelope* 2 r., *Rácyjo* 10 r.

W formie N sg n najwięcej jest rzeczowników z końcówkami: -o (164), -é (162), -ę (16), miękko tematowych na -e tylko 9: *jáje* 7 r., *licá* 2 r., *łóże* 31/15, *morze* 38 r., *pole* 23 r., *miejsce* 60 r., *serce* 55 r., *śłońce* 67 r.,

południe 9 r. Prócz tego z końcówką łacińską: *fatum* 16 r., *konwalium* 3 r., *lilijum* 3 r., *sceptrum* 3 r. Wymienić warto jeszcze: *imię* 22 r. obok *imiono* 69/32, *fotarłę* 29v/26, odprzymiotnikowe: *ciepło* 2 r., *dobro* 13 r., *gorąco* 4 r., *prawo* 37 r., *światło* 5 r., *święto* 3 r., *zimno* 2 r., *złoto* 55 r.

W formie G sg m rzeczowniki żywotne mają końcówkę *-á*: *syná* 6 r., *Dawidá*, *brátá*, *oslá*, *konjá*, *komorá* 52v/17, nawet *wolá* 97/8 w rymie do *zgołá* itp. Do tej kategorii należą również formy: *duchá* 119/20, *Bogá*, *diablá*, *czartá*, *Lucyperá*, *dubielá* 31v/16, *bálwaná* 187v/5, *rownia* 96/11. Wśród rzeczowników nieżywotnych końcówka *-á* występuje w nieco szerszym zakresie niż w języku współczesnym. Np. z *wozá* w rymie do *wąwozá* 73v/12, *trzosá* 13/4, *Rzymá* 89v/25, 139v/28, *gránatá* 13/5, stale *lásá* 10 r., *dworá* 4 r., *wieczorá* 8 r., *rydwaná* 57/31. Zgodnie z dzisiejszą polszczyzną końcówka *-á* występuje w formach zdrobniałych, np. *łańcuszká* 2 r., *dzwonká* 6 r., *koruszká* 12v/18, *rántuszká* 2 r., *wianká* 126v/6, *worká* 2 r., *tátušká* 57/14, *stolká* 4 r., *kábatká* 16/6, tylko wyjątkowo w innych na *-ek*, np. *ostatká* 7 r., *żołądká* 3 r., ale *domku* 4 r. Zwykle, nie zdrobniałe rzeczowniki na *-ek* mają końcówkę *-u*, np.:

*dostatku* 2 r., z *nowotku* 190v/8, z *pirwotku* 137v/17, 21, *postępku* 11v/31, *pożytku* 7 r., *rozsądku* 2 r., *skutku* 91v/6, *smętku* 194/24, *spadku* 48v/2, *staníku* 73v/24, *społku* 156v/16, *upadku* 8 r., *zbytku* 4 r.

Kończórkę *-u* mają tylko następujące rzeczowniki żywotne: *woł*, *zubr*, *mol*, *karw*, np.: *wołu* A sg 40v/5, 104v/9, 116v/8, wyjątkowo tylko *wolá* G sg 97/8 w rymie do *zgołá*, *zubru* w wierszu:

Ni tygrysá, ni zubru srodze bodącego [24v/18]

Kiedy tego marnego molu z serca zbędziesz [198v/16]

Jáko onego kárwu, co go łupić máją [84/2]

Natomiast forma *gádu* występuje w rymie do *jádu* 12/1; forma *warchołu* w rymie do *pospołu* 170v/24 nie oznacza człowieka i ma treść abstrakcyjną:

Używać áz ná wieki takiego warchołu [170v/24]

Gdzie indziej jednak: *panu warchołowi* w rymie do *sie obłowi* 168v/13.

W niektórych wyrazach wahają się końcówki *-á* obok *-u*, np.: 1) *wieku* 19 r. w środku wiersza i *wieká* 20 r. w rymie do *człowieká* 36v/7, 38v/6, 52v/24 albo do *Seneká* 99v/18, też *opieká* — *wieká* 113v/28, 135/6. W *Po-stylli* Reja jest tylko *wieku*, więc forma *wieká* stanowi archaizm rymowy, tym bardziej że występuje zwykle jako drugi człon rymu (16 razy), wyjątkowo jako człon pierwszy: *wieká* — *człowieká* 4 r.: 36v/7, 85v/23, 94/23, 114v/7; 2) *kłopotu* 9 r. w środku wiersza: 31v/7, 34/18, 44/17, 105/20, 132/1, 164v/24, 157v/32, 192v/6, 39v/28, wyjątkowo raz w rymie *kłopotu* — *plotu* 132/1, normalnie jako drugi człon w rymach jest *kłopotá*

8 r., np. *złotá* — *kłopotá* 13/16, 117/6, *cnotá* — *kłopotá* 42v/2, 60/32, *rotá* — *kłopotá* 86/16, *wrotá* — *kłopotá* 184v/20, *blotá* — *kłopotá* 171v/15, *Jopá* — *kłopotá* 147v/10; 3) normalnie pojawia się roku 11 r., wyjątkowo w rymie *oká* — *roká* 157/10; 4) w środku wiersza jest *wąwozu* 73/29, w rymie zaś: *wąwozá* — *wozá* 73v/13. Prócz tego warto wymienić formy: *guzu* 130/10, 144/24, *śrzedku* 14/25, 91v/3, *receptu swojego* 79/2, *cyprysu* 2 r., *brzegu* 9 r., *narodu* 10 r., *początku* 5 r., *pokoju* 4 r., *zakonu* 59/24, choć w *Postylli* trafiały się jeszcze formy: *pokojá* 53v/2, *początká* 86/4, *zakoná* 190/6 (wydanie 1).

Rzeczowniki żeńskie w formie G sg kończą się na *-y*, *-i* w tematach twardych, np. *odmiány* 115v/6, 8, *troski* 2 r., w tematach miękkich na *-á* (jasne) mają końcówkę *-e*, np. *dusze* 14 r., *nádzieje* 19 r., *owce* 2 r., w tematach na *-a* (ścieśnione) zaś *-ej*, np.:

*kuchniej* 65v/32, *szpizarniej* 157/23, *tarczej* 184/2, *pracej* 9 r., *rożej* 98v/1, *sukniej* 4 r., *władzej* 3 r., *wolej* 22 r., *swej wolej* 11 r., *egzekucyjnej* 68v/25, *Francyjej* 89v/25, *possessyjnej* 68v/26, *Wenecyjnej* 89v/26, również *pániej* 6 r.

Wyjątkowo od wyrazów *owczarnia* 106v/14, *bestyja* 6 r. jest G sg *owczarnie* 71v/5, *bestyje* 30/14. Żeńskie spółgłoskowe mają w G sg końcówkę *-i* (*-y*), np. *gałęzi* 108v/15, *rozkoszy* 21 r., *od północy* 84v/14, ale tylko *krwie* 5 r.

Rzeczowniki nijakie w G sg kończą się na *-á*: *látá* 3 r., *niebá* 46 r., *oká* 157/9, *słowá* 189v/10, *ciálá* 27 r., *źwirzęciá* 31/5, *imieniá* 3 r., *polá* 73/25, *słońcá* 16 r. itp. Tylko miękkotematowe na *-é* (ścieśnione) mają końcówkę *-a* (ścieśnione), np. *budowania* 84v/15, *karánia* 2 r., *życia* 62v/27, *pierza* 4 r., *kłosia* 161v/17. Zapis *plemienia* 155v/16 jest chyba błędem druku, zamiast *plemieniá*, jak na stronie 56/30.

W f o r m i e D sg w 15 rzeczownikach męskich zachowała się końcówka *-u*, w 48 jest już *-owi*, w 4 rzeczownikach wahają się obie końcówki. Normalnie jest *bogu* 29 r., ale *bogowi* jako druga część rymu do *rozumowi* 144/14, 182v/20; *ku końcu* 20v/25, 49/3 obok *k temu końcowi* 49v/17; *uporowi* 8v/18, 44/10 obok *uporu swemu* 8v/12; *wiátrowi* 149/6 obok *po wiátru* 49/28, 83v/20; *człowiekowi* 9 r. obok *człowieku* 17 r. Pozostałe przykłady z końcówką *-u*:

*po szwu* 12v/19, 56v/24, 185/2, 169v/18, *użył głodu* w rymie do *w chłodu* 142v/19, *k stołu* 6, *po świątu* 21 r., *świątu* 14 r., *k wieczoru* 3 r., *ku kresu* 8v/27, *brátu*, *chłopu*, *djabłu* 3 r., *psu* 3 r., *ojcu* 2 r., *Pánu* 42 r., *Pánu Bogu* 4 r.

W innych przykładach stale jest *-owi*, np. *grádowi*, *wołowi*, *blaznowi*. Prawdopodobnie zakończenie *-owi* szerzyło się dla wyróżnienia od końcówki *-u* G sg:

*domku* G — *domkowi* D 109/9, *rájju* — *rájjowi* 176/16, *czásu* — *czásowi* 174v/25, *gniewu* — *gniewowi* 192/5, *stanu* — *stanowi* 7 r., *urzędju* — *urzędjowi* 99/1, *nałogu* — *nałogowi* 42/6, *przypadku* — *przypadkowi* 139v/10 itp.



— chociaż bywają przykłady z końcówką *-u* w obu przypadkach G-D, np. *głodu* G 79/10 — *głodu* D 142v/19, *kresu* G 3 r. — D 8v/27, *wiatru* G 5 r. — *po wiatru* 49/28 obok *wiatrowi* 149/6, *uporu* G 164v/31 — D 8v/12 obok *uporowi* 2 r. W *Postylli* oboczności *człowieku* — *człowiekowi* w D sg występują w stosunku 7:101, podczas gdy w *Wizerunku* 17:9. Z tych dziewięciu przykładów dwa są w prozaicznym wstępie (A3v/16, A6v/25), raz pojawia się na marginesie (50/marg), dwa razy w spisie rzeczy (Cc6v/7, Cc8/4), więc w środku wiersza tylko trzy razy jest *człowiekowi* 29/23, 50/16, 194/17 i raz w rymie *powie* — *człowiekowi* 31/32. Widocznie Rej wolał w wierszu używać starej krótkiej formy *człowieku*, wbrew językowi codziennemu. W *Postylli* wystąpiły też wyjątkowe przykłady form: *chlebu*, *Duchu*, *głosu*, *języku*, *ludu*, *obchodu*, *obrazu*, *pokoju*, *strachu*, *pożytku*, których w *Wizerunku* brak, a częsta w *Postylli* forma *czártowi* 34 r. obok *czártu* 6 r. w *Wizerunku* ma już wyłącznie końcówkę *-owi*. Nijakie stale kończą się na *-u*: *bydłu*, *zdrowiu* itp.

Rzeczowniki żeńskie mają w D sg u tematów twardych końcówkę *-e*, np. *odmienie* 10/2, *pusze* 65/5, *gąsce* 98/29. Miękkotematowe na *-á* — końcówkę *-i* (*-y*), np. *skrzyni* 2 r., *duszy* 9 r.; gdy w N sg kończą się na *-a*, mają w D sg końcówki *-ej* lub *-i* (*-y*), np. *rozej* 79v/17, *wolej* 5 r. obok *woli* 49v/21, 186v/11, również *lutni* 91/5. Stale *pániej* 4 r. oraz *chciwości*, *rozkoszy* itp.

W formie A sg męskie rzeczowniki żywotne mają końcówkę *-a* zgodną z G sg, nieżywotne zgodne są z formą N sg. Np. *kmięciá* 15/3, *łakomcá* 168v/marg, *źrebcá* 89/16, *lwá* 127/9, *pstrągá* 65v/17, ale *pień* 138/4, *grzbiet* 2 r. itp., także *lud* 181v/20, 184/2. Archaizmami już są zwroty *wydáć za mąż* 38v/32, *prze Bog* 6 r. W innych kilku przykładach forma krótsza tłumaczy się potrzebami rytmiki:

A to zá nim Kozeraá powodny koń wiedzie [74v/25]

Jestechmy by ogarzy, gdy ná zwirz wpráwiájá [65/25]

Poszedł dalej, álic pan jákiś zacny jedzie,  
Sokoł niesie ná ręce, chart na smyczy wiedzie. [26/6]

Nazwa *Wenus* ma formy męskie obok żeńskich, np. *Wenusem* 36/25, *Wenusá* 148/16, ale *Wenus ubogá karáli* 34/7, *masz Wenus pániá* 39/25 (por. też *Pryjamus* 99v/13, *Pryjamusowie* 25/2, *Pryjamá* A sg 17/15, chociaż *Epikurus* — *Epikurusá* A5v/21).

Żeńskie rzeczowniki w A sg kończą się na *-ę*, np. *rękę*, *niedzielę* 2 r., *skrzynię* 140/11, tylko miękkotematowe na *-a* mają końcówkę *-ą*: *wolą* 20 r., *niewolą* 14 r., *swą wolą* 16 r., *władzą* 4 r., *justycyją* 67/29, *pácien-cyją* 67/26, *szalwiją* 2/11 itp. Również *pániá* 4 r., ale już *boginię* 127v/27.

Wahają się formy *suknią* 2 r. obok *suknię* 14/4, *jąskinią* 156/1, chociaż N sg *jąskinią* 102/9.

W formie I sg męskich i nijakich rzeczowników występuje końcówka *-em*, np. *duchem*, *dymem*, *powietrzem*, *książęciem*, *przyrodzeniem* 9 r., *prześlądowaniem* Dd/25, wyjątkowe są tylko archaizmy: *przyrodzeniem* 101v/marg i *prześlądowaniem* 141v/marg.

W formie L sg męskie rzeczowniki twar-dotematowe mają końcówkę *-e*, np. *w błędzie* 2 r., *we śnie* 120v/11, *w smysle* 118v/24. Utrzymuje się tematowa wymiana 'a — 'e, np. *w powiecie* 111v/26, *w lesie* 20 r., *po obiedzie* 132/18, jednak spotykamy *w rozdziale* 45v/6, nawet *w czasie* 3v/3, 147v/23, choć normalnie *w czesie* 6 r. Wyrównaniom ulega także wymiana 'o — 'e, np. *ná lodu* 80v/30 obok *ná ledzie* 40/14, *w popiele* 74/26, *w kościele* 3 r., ale *w ubiorze* 161v/1, *po wieczorze* 54v/7. Forma *o Jonásie* 111v/15 zdradza mazurzenie wobec *Jonaszowi* 132v/19, *Jonaszá* 131/23, *Jonaszem* 131/14; archaizmem jest forma *we dnie* 14 r. Tematy na spółgłoskę tylnojęzykową i tematy miękkie mają końcówkę *-u*: *o pysku* 175/19, *o plugu* 6v/25, *przy grochu* 15/6, też *w boju* 129v/16, *ná pniu* 2 r., *o krołu* 2 r., *po dżdżu* 3 r., *we krzu* 28v/6, 34v/12, *w czyścú* 159v/25, *o pleszu* 6v/26 itp. W niektórych rzeczownikach końcówki *-e* lub *-u* występują w odmiennym układzie, np. *o Bodze* 6 r. obok *o Bogu* 6 r., *w panie* 5 r. obok *w panu* 5 r., *w rozumie* 7 r. obok *w rozumu* 91v/10, *po chłodzie* 93v/22 obok *w chłodu* 142v/20, *ná lodu* 80v/30 i *ná ledzie* 40/14. Widać więc szerszy zakres użycia końcówki *-u*. W formach: *po sadu* 27v/6, 54v/1, *po światu* 21 r. obok (*ná*) *świecie* 150 r., *po łbu* 13/24 obok *we łbie* 41 r., *po wiátru* 49/28, 83v/20, mamy końcówkę *-u* z D sg, zależną od przyimka *po*, jak np. *po czemu*, *po złotemu*. Z tego połączenia mogły też wyjść formy: *w rozumu*, *w chłodu*, *ná lodu*, tym bardziej że pojawiły się w rymach: *w chłodu* — *głodu* 142v/20, *na słabym lodu* — *z miodu* 80v/30.

Podobny rozkład końcówek *-e* i *-u* mają rzeczowniki nijakie, np. *świátło* — *w świetle* 63/15, *we źwierciedle* kt/4, 3v/14, *w lecie* 11 r., *w cieie* 14 r., *na czele* 4 r., ale już *w gniaździe* 8 r. (por. też *jedło*, *jedła*, *w jedle* 17v/25, *rzemiesło* — *w rzemieśle* 3 r.). Tematy na spółgłoskę tylnojęzykową oraz miękkie na *-e* i na *-é* (jasne i ścieśnione) mają końcówkę *-u*: *w pierzu* 2 r., *o zdrowiu* 2 r., *w więzieniu* 88/6, *po przeźrzeniu* 125/3, *w sercu* 5 r., *po piorku* 98/4, *ná czołnku* 90v/25, *w oku* 2/5 itp.

Żeńskie twar-dotematowe zachowują końcówkę *-e* i przegłosy w temacie, np. *ná ścienie* 74v/10, 107/29, *ná biesiedzie* 6 r., *w wierze* 2 r., *w mierze* 5 r., ale już *w trzodzie* 114v/29. Utrzymuje się pisownia etymologiczna: *ná traweczce* 103v/6, *po przechadzce* 62/24, *w klatce* 8 r., *w kárwatce* 2 r.; obok form *w wiosce* 15v/20, *w łásce* 9 r. występują zapisy: *ná ścieszcze* 10v/21, 110/9, *ná deszcze* 53/19, też *w Polszcze* A4v/6. Miękkote-

matowe na *á* mają końcówkę *-i (-y)*, np. *w ziemi* 43 r., *w duszy* 7 r., *w żupicy* 92v/5, również *przy ksieni* 39/6, natomiast na *-a* obok końcówki *-i (-y)* zachowały ślady *-ej*, np. *ná kupi* 3 r., *ná lutni* 2 r., *ná paszy* 190/3, *ná pieczy* 46 r., *w tłuszczy* 131/28, ale w *sentencyjej* A3v/12, 16, *przy egzekucyjej* 122/26; wahania wystąpiły w rzeczownikach: *o wolej* 178/4, *ná swej wolej* 37/13, *w łaźniej* 75v/29, ale *ná woli* 19 r., *w swej woli* 9 r., *w niewoli* 5 r., *w łaźni* 5 r. Tematy spółgłoskowe stale kończą się na *-i (-y)*: *we krwi* 40v/13, 172v/31, *ná gąłęzi* 31v/18, *w nocy* 20 r., *w rozkoszy* 9 r., też *ná północy* 3 r. itp.

W formie V sg męskie rzeczowniki mają w tematach twardych końcówkę *-e*, np. *brácie* 4 r., *nieboże* 29 r., *Pánie Boże* 77v/31, *pánie* 66 r. Tematy miękkie i zakończone na spółgłoskę tylnojęzykową kończą się na *-u*: *krołu* 71/5, *sobolu* 122v/17, *bráchu* 3 r., *bráczisku* 6 r., *nieboraczk* 3 r. itp. Starą końcówkę *-e* zachował wyraz *człowiecze* 3 r., także twory na *-ec*, np. *młodzieńcze* 8 r., *niedbalcze* Cc3/21, *stárcze* 20v/3. Żeńskie rzeczowniki mają końcówkę *-o* w tematach twardych i miękkich, np. *báńko* 83v/1, *mucho* 98v/29, *o nędzna mizeryjo* 104v/11, 169/23, *chwilo* 84/17, *ziemio* 87/17. Wyjątkowo tylko wystąpiła archaiczna forma *gospodze* 2 r. w wierszu:

Cożeś miłą gospodze wždy nam uczyniła [33/4]

Na uwagę tu zasługuje również przydawka *miłą* z archaiczną końcówką *-á*, choć w wierszu 33v/15 jest już *ma miła gospodze*. Obok normalnej formy *swawolo* 79v/5 wystąpiła też *swawola* 169/24:

O nędzna mizeryjo, o pycho nádęta,  
O bezecna swawola, á zła myśl przekłęta

Tematy spółgłoskowe mają końcówkę *-i (-y)*: *O márna zazdrości* 174v/21, *zła chuci* 193v/3 itp. Wśród rzeczowników nijakich forma V sg zgodna jest z formą N sg.

W formie N pl męskie rzeczowniki twar-dotematowe posiadają zwykle końcówkę *-owie*, np. osobowe: *Achillesowie* 25/1, *Aleksandrowie* 40/10, *biegunowie* 60/28, *obrzymowie* 82/1, *muzykowie* 6 r. Wśród nich liczne formacje na *-ek*: *czyżykowie* 103/29, *ptaszkow* 2 r., *rzemieśnicz* *kowie* 162v/15, *przodkow* 6 r., *piszczkow* 2 r. itp. Trafiły się nieliczne przykłady form miękkotematowych: *lżowie* 3 r., *mężow* 126v/19, *mędr* *cowie* 86v/29, *ochmistrzow* 3 r., *rodzicow* 88v/11. W nazwach zwierząt i ptaków, np.:

*bázántow* 65/5, *czyżykowie* 103/29, *drozdow* 24/31, *dudkow* 74v/32, *kosow* 24/31, *koźłow* 161/12, *kroliczkow* 65/5, *orłow* 171v/9, *osłow* 2 r., *pegazow* 82/6, *pieskow* 31/26, *ptaszkow* 2 r., *skowronkow* 24v/3, *szczygłow* 103/29.

Razem formy na *-owie* wystąpiły w 57 rzeczownikach, w tym w 20 z sufiksem *-ek* i w 5 miękkotematowych.

Końcówkę *-i* mają tylko niektóre twar-dotematowe rzeczowniki rodzi-me osobowe, np. *chłopi* 7 r., *sąsiedzi* 3 r., częstsze są zwierzęce, np.:

*bący* 3 r., *chárcei* 72v/4, *dzicy* 175v/20, *kobcy* 171v/9, *komorzy* 93v/8, *psi* 7 r., *robacy* 61v/18, *słowicy* 24/31, *szpacy* 66/14, *smocy* 110v/3, *zubrzy* 10v/13.

Inne przykłady na *-i* są zapożyczeniami (15 haseł), np.:

*astrolodzy* 148/9, *drabi* 3 r., *filozofi* 3 r., *hetmani* 165/5, *djabli* 14 r., *prokuraci* 2 r., *prálaci* 161/7, *opaci* 30/2, *gámraci* 4 r., *mniszy* 5 r., *biskupi* 3 r., *popi* 30/1, *sufrá-gáni* 30/2, *kárdynali* 2 r.

Odpowiednią do *-i* końcówkę *-y* po spółgłosce *-c* mają rzeczowniki osobowe na *-nik* (15 haseł):

*czárnoksiężnicy* 150/11, *harcownicy* 190/9, *kánownicy* 30/1, *komornicy* 31/27, *łácinicy* 154/15, *miłośnicy* 2 r., *nieślachetnicy* 121/17, *niewolnicy* 114v/4, *swowolnicy* 140/13, *wszetecznicy* 2 r. itp.

— także inne cztery na *-k*, np. *nieboracy* 2 r., *Polacy* A4v/13, 45/18, *pro-rocy* 9 r., *zacy* 2 r. Częste są osobowe z sufiksem *-ec* (12 haseł): *kráwcy* 147/17, *kupcy* 2 r., *łákomcy* Cc6v/27, *oźráłcy* 15/23 itp. Prócz tego *pánicy* 41/29, *Turcy* 3 r.

Końcówka *-e* właściwa jest rzeczownikom miękkotematowym, np. oso-bowe: *bogacze* 82/32, *figlarze* 168v/25, *kmiecie* 3 r., *kowale* 2 r., *dobro-dzieje* 2 r.; zwierzęce: *dániele* 24v/13, *jelenie* 24v/13, *kielbie* 24v/9, *klesz-cze* 119v/15 itp., również nieżywotnym miękkotematowym, np. *bryże* 2 r., *dźdze* 93v/9, *figle* 4 r., *jáłowce* 4 r., *kámienie* 3 r. Wyjątkowy przykład: *dni* 72/14.

Końcówka *-y* (*-i* po *k*, *g*) występuje w rzeczownikach nieżywotnych twar-dotematowych, np. *rozummy* 4 r., *domy* 2 r., *guzy* 4 r., *dziwy* 6 r., *prochy* 4 r., *miechy* 119v/17, *grochy* 56/15, *rogi* 166/9, *śniegi* 93v/3, *sadki* 84/9. Końcówkę *-a* mają rzeczowniki: *brácia* 4 r., *księża* 182/6, natomiast *-á*, np. *dekretá* 6 r. obok *dekrety* 152/30, *ustá* 21/19, *ziolá* 4 r., *instrumentá* 119v/14, kojarzy się z rodzajem nijakim.

Odstępstwa od norm wskazanych wykazują rzeczowniki osobowe: *dziatki* 3 r. wobec *dzieci* 3 r., *nadobne dziateczki* 42v/13, i nieżywotne: *drzwi* 2 r., *wici* 78/31, mające tylko liczbę mnogą, także *woły* 125v/15, *kárwy* 120v/18. Niektóre nazwy ryb, np.:

Pstrążki, kielbie, śliżyki między kwiatki grają. [24v/9]

Natomiast formy: *koty* 42/20, *kotki* 60/24, *fráncuzy* 3 r., *warchoły* 168v/31, występują w przenośnym znaczeniu: *kotki we łbie kryślá* 60/24, *we łbie grzebiá więc ty koty* w rymie do *kłopoty* 42/20,

Kánkry, kábunkulusy, cyrogry, francuzy,  
Drugiemu, by kozłowi, na łbie rostá guzy [15/14]

Szereg *pychą i warchoły* (tj. warcholstwa) nawiązuje w rymie do *sokoły* 168v/31.

Wahają się końcówki *-i* z *-e* w rzeczownikach na *-anin*, np. *Rzymiánie* 86v/23, *dworzanie* 6 r., *krześcijánie* Dd3v/6, *ale krześcijáni* 164v/marg, *pogáni* 113v/22. Wymianę końcówek *-i* (*-y*) z *-owie* pokazują żywotne rzeczowniki: *ánjeli* 14 r. — *ánjołowie* 2 r., *blaznowie* 3 r. — *blaźni* 4 r., *czárci* 2 r. — *czártowie* 150/28, *gędźcy* 179v/20 — *gędźcowie* 162v/21, *pánowie* 19 r. — *páni* 31/30, *wilcy* 10 r. — *wilkowie* 140/6. Wśród miękko-tematowych żywotnych bywa wahanie końcówek *-e* i *-owie*, np. *krole* 4 r. — *krołowie* 3 r., *mistrze* 175v/32 — *mistrzowie* 26v/8, *wieprze* 175v/22 — *wieprzowie* 66v/26. Chwiejność końcówek *-y* z *-owie* pokazują rzeczowniki: *narody* 1v/5, 70/11 — *narodowie* A4v/7, *stany* 9 r. — *stanowie* 7 r., też *wspary* 106/27 — *wsparowie* 78/25 w rymach do *stały* — *w obłowie*. Nie należy tu jednak zestawiać form: *ptacy* 7 r. i *ptaki* 100/11, ponieważ mamy tu dwa różne przypadki: N pl i A pl:

Widzisz i ptaki w gniaździech, iż się rodzą rozno [100/11]

Podobnie różne są formy *nędznicy* 13 r. i *nędzniki* 161/28:

Bárzo przykro kuklają u nas ty nędzniki [161/28]

Forma *nędzniki* jest A pl zależnym od czasownika *kuklać*, np. *kuklali nieprzyjaciółow u Petrycego* (Słownik Warszawski, t. 2, s. 622).

Rzeczowniki męskie na *-á* mają w N pl końcówkę *-owie*, np. *starostowie* 162/1, *lutnistowie* 25/31. Wahanie końcówek *planety* 17 r. i *planetowie* 158/2, marg świadczy o nie ustalonym rodzaju tego rzeczownika, np. *tá plánetá wdzięczna* A2/4, *ale on plánetá laskáwy*, *Merkuryjusz* 143/7, *urzędnicy*, *niebiescy plánetowie* 152/marg. W rymie do *pánowie* wystąpiła forma *plánetowie* 152/8, choć przydawki wskazują rodzaj żeński: *Plánetowie*,

Kiedy sobie sprzeciwne w swych biegoch bywają. [152/8]

Rzeczowniki żeńskie w formie N pl mają końcówkę *-y* w tematach twardych (*-i* po *k*, *g*), np. *sowy* 2 r., *wisnki* 24/4, *ziąbki* 103/29, *trwogi* 10 r., *muchy* 2 r., końcówkę *-e* w tematach miękkich: *bestyje* 89/3, *skleńnice* 16v/19, *roże* 56/15, *dusze* 4 r. itp., końcówkę *-i* (*-y*) w tematach spółgłoskowych, np. *brwi* 8/7, *kokoszy* 83v/22, *myśli* 6 r., *wsí* 82v/11, *rozkoszy* 12 r. Rzeczowniki zaś nijakie w N pl mają stale końcówkę *-á*, ale *-a* w tematach ściągniętych, np. *látá* 8 r., *działá* 69/31, *morzá* 10v/1, *polá* 4 r., *niebożátká* 7 r., *ale stáránia* 58/22, *zboża* 149/19, *zjávienia* 155/1 itp.

W formie G pl rzeczowniki męskie mają najczęściej końcówkę *-ow*, np. *ánjołow*, *darow*, *dekretow*. Wyjątkowe są formy bezkońcówkowe: *wiele lokiet* 145v/28, *pijánic* 169/marg obok *pijánicow* 30v/marg, *od god*

15v/24, poza tym zgodnie ze stanem dzisiejszym: *u Chojnic* 97v/5, *przyjaciół* 7 r., *dziatek* 6 r., *krup* 58v/2, *zgonin* 2 r. Kilka przykładów z końcówką *-i (-y)*:

*groszy* 79/31, *koni* 2 r., *niedźwiedzi* 57v/2, *pieniędzy* 7 r., *promieni* A2/8, *skobli* 4v/22, *suchych dni* 72/4, *tysięcy* 114v/15, 155v/14, *dzieci* 2 r., *śmieci* 2 r., *zgrzebi* 124/10.

Warto wymienić niektóre miękkotematowe formy z końcówką *-ow*, np.:

*dźdźdów* 2 r., *figlarzow* 57v/1, *figlow* 4 r., *kobiercow* 57v/1, *kreglow* 2 r., *papiezow* 161/9, *pisarzow* 167v/15, *plomieniow* 145/15, *plaszczow* 59v/31, *rycerzow* 175v/2, *zwyczajow* 3 r.

Rzeczownikom żeńskim na *-á* i *-a* brak końcówki w G pl, np. *náuk* 4 r., *skrzyń* 11/32, *sentencyj* A4/8, w niektórych tematach widać dawne wzdłużenie zastępcze *á* do *a*, np. *szátá* 4 r. — *szat* 26v/30, *potráwá* 3 r. — *potraw* 3 r., *postáwá* 14 r. — *postaw* 3 r., *przypráwy* 5 r. — *przypraw* 3 r., *ustáwy* 2 r. — *ustaw* 176/19. Tematy na *-ek* i niektóre inne uzyskują *e* ruchome, np. *rozkoszek* 19v/23, *plóskonek* 88v/16, *wioteszek* 18/6, *omyłek* 82/19, *pánien* 2 r., *perel* 39v/1, *plotek* 82/9.

Wahanie *plánet* 6 r. obok *plánetow* A7v/4, Dd/15, 151v/marg jak w N pl tłumaczy się nie ustalonym rodzajem tego wyrazu. Żeńskie spółgłoskowe zachowują końcówkę *-i*, np. *okrutności* 94v/8, *wsi* 161/24, *rozkoszy* 10 r.

Kończówka zerowa jest także w rodzaju nijakim: *wrotá* — *wrot* 2 r., *rámion* 26/7, *przezvisk* 99/7, *bogactw* 4 r. itp. Widać dawne wzdłużenie zastępcze w przykładach: *látá* — *lat* 5 r., *ciálá* — *ciał* 154v/17, *koláná* — *kolan* 179/28, też *książetá* — *książąt* 2 r., *pácholát* 39/27, *żwirzát* 5 r. Również pojawia się *e* ruchome, np. *drew* 2 r., *gronek* 109/26, *ziarneczek* 103v/27, *jáblek* 155v/32, *jábluszek* 153v/16. Wyjątkowo tylko wystąpiła forma *ząbrze* 72/9 — *ząbrzow* 191/16.

W formie D pl męskich i nijakich rzeczowników panuje końcówka *-om*: *rodzicom* 38/23, *lákomcom* 70/31, *figlarzom* 148/28; *kiążetom* 128v/10, *oczom* 2 r., *żwirzétom* 7 r. itp. Brak przykładów od rzeczowników męskich na *-á*, ale w *Postylli* były liczne typu *ślugom*. Wśród żeńskich rzeczowników zwykle jest końcówka *-am*, np. *bábam* 59v/7, *burdam* 2 r., *náukam* 178/8, *niecnotam* 173v/10, także w tematach spółgłoskowych, np. *rzeczam* 24/20, *swowolnościom* 170/16, *istnościom* 155/14. Trafiają się już przykłady z końcówką *-om*, np. *gwiazdom* 21v/29, 112/31, 114v/5, *pczołom* 48/25 (por. też *plánetom* 114v/5, 137/10 obok *plánetam* 125/4, 138v/21). Wyjątkowa forma *słowam* 28v/23 tłumaczy się związkiem szeregowym: *postáwam á słowam*.

W formie A pl męskie osobowe rzeczowniki stale zachowują stare końcówki: *-y* w tematach twardych i *-e* w tematach miękkich, np.:

*anjoły* 4 r., *zá biazny mamy* 161/16, *blazenki* 2 r., *harcowniki* 171v/23, *hetmány* 2 r., *kmiotki* 2 r., *smárdy* 93/12, 168v/6, *sobiepany* 55v/11; *gwiazdarze* 2 r., *goście* 8 r., *kmiecie* 2 r., *komisarze* 173/23, *krole* 2 r., *lichotarze* 3 r.

Również *dworzány* 2 r., *pijánice* 70/14, *ludzi* 29 r. Utrzymuje się też *ńedzniki* 11 r., a zwrot *pociąga upadłych ńedzników* 52/28 ma formę G pl, jak np. *pociąga rohatynki* 12v/1, *łosiej skory pociąga ná brzuchu* 4v/23. Podobnie jest u innych żywotnych rzeczowników, np. *chrząszcze* 100/14, *lwy* 156/1, *motyle* 2 r., *zające* 57v/24. Łacińską końcówkę zachowały wyrazy: *ádwentá* 162v/4, *dekretá* 4 r., *instrumentá* 119v/14, ale już przystosowały się do normy: *despekty* 193/31, *fundamenty* 87/11. Po staremu brzmi forma *dni* 72/14.

Żeńskie i nijakie rzeczowniki mają formy A pl i N pl jednakowe:

*spráwy* 64 r., *owieczki* 2 r., *muchy* 68v/27, *sentencyje* 11/29, *tájemnice* 143v/26, *wieże* 87/11, *myszy* 3 r., *sieci* 103v/6, *istności* 113v/12; *fatá* 129/31, 141/26, *látá* 3v/18 itp.

W formie I pl męskie twar-dotematowe kończą się na *-y* (*-i* po *k*, *g*), np. *z gáwrony* 46v/32, *z gárnuszki* 156/4 — ok. 85 razy. Miękkotematowe zaś na *-mi*: *koflmi* 167/32, *kołnierzmi* 122/23, *krolmi* 17v/28, *mieczmi* 166/19, *rycerzmi* 97v/17, *tysiącmi* 86v/20 itp. Formacje na *-ec* mają końcówkę *-y*, np.:

Z *gárncy*, z *kołły*, z *bokłagi*, z *koflmi* i z *konwiami* [167v/32],

z *wieńcy* 82v/6, z *onymi zuchwálczy* 45/2. Wahania wystąpiły tylko w kilku rzeczownikach, np. z *wozy* 105v/6 — z *wozmi*, z *końmi* 83/2, *spálermi* 109/15 — *spálerámi* 8/4, z *rogi* 4 r. — *rogámi* 46/marg. Prócz tego końcówka *-ámi* pojawiła się w 5 przykładach: *cepámi* 39v/5, 41/32, *fijołkámi* 33v/18, *kwiateczkámi* 24/23, *pęczcámi* 126/27, *drożdżami* 66v/2. Wszystkie żeńskie mają końcówkę *-ámi*, np. *brzoskwiniámi* 64v/28, *játkámi* 28v/3, *owcámi* 79v/16, *konwiámi* 3 r., *lutniámi* 179v/20, też *plánetámi* 143v/5. Nijakie zgodnie z męskimi zachowują końcówkę *-y* (*-i*), np. z *piory* 84/23, *piorki* 84/24, wyjątkowo raz *ziarnkámi* 23v/15 obok *ziarnki* 121v/21. Brak przykładów na formy miękkotematowe.

W formie L pl męskie twar-dotematowe rzeczowniki (z wyjątkiem tematów na *k*, *g*, *ch*) utrzymują końcówkę *-ech*, np. *ná bębniech* 74v/29, *w bireciech* 161/7, *w lesiech* 2 r., *o rozdziałech* A4v/4, *w ubiorzech* 153/25, *w czasiech* A7/4, 31v/3 obok *w czesiech* 122/9, *złotohławiech* 24/22. Tematy na *k*, *g*, *ch* oraz miękkie wprowadziły końcówkę *-och*:

*ná láncuszkoch* 47v/25, *w nałogoch* 42/4, 100/26, *w stráchoch* 96/12, *w krájoch* 3 r., *w kurpioch* 126/17, *o figloch* A7v/16, *ná konioch* 2 r., *w ludzioch* 8 r., *ná palcoch* 3 r., *w páłacoch* 116v/12, *w pieniądzocho* 2 r. itp.

Wyjątkowe przykłady: o *żywioloch* 142v/3 zamiast spodziewanego zakończenia na *-ech*, odwrotnie w *kołpacech* 161/11 zamiast *-och*. Wahania końcówek *-och* i *-ach* wystąpiły w przykładach: *ná rogoch* 24v/21 — o *rogach* 167v/21, w *przypadkoch* 5 r. — w *przypadkach* 178v/32, także w *plaszczykach* 161v/2, może przez skojarzenie z sąsiednimi wyrazami w wierszu:

W kozkach, w komzach, w plaszczykach, jáko je tám wiecie [161v/2]

Rzeczowniki używane wyłącznie w liczbie mnogiej mają stale końcówkę *-ach*, np. w *drzwiach* 54/25, w *działkach* 3 r., o *kleszczach* 147/18, w *księgach* 38/28, o *nożycach* 147/17 w *otrębach* 12v/17, w *plewach* 47v/31, w *śmieciach* 4v/31, 55/41, o *trepkach* 6v/26, we *zgrzbiach* 48/24. Również o *przestępcach* 176/19. Widocznie żeńska końcówka *-ach* szerzyła się najpierw w tematach *pluralia tantum* oraz zastępowała końcówkę *-och* w tematach na *k*, *g*, *ch*.

Nijakie rzeczowniki także przybierają końcówki *-ech*, *-och* i *-ach*, które się szerzy w tematach na *k* i w twardych, bardziej niż u męskich, np.:

w *chomąciech* 30v/24, 66v/8, w *gniaździech* 100/11, w *kolech* 150/12, w *mieściech* 162v/7, w *okniech* 103v/23, w *piśmiech* 155/4, 164/6, w *poselstwiech* 159/4; po *drzewach* 7/14, w *państwach* 19v/19, w *prawach* 170/20, po *ziołach* 61v/15, w *źródłach* 146/20.

Po *k* zwykle jest *-ach* (5 razy), np. po *drzewkach* 3 r., po *drzeweczkach* 24/26, w *ziarnkach* 157v/24, *ná ziółkach* 7/11, wyjątkowo tylko *ná dREWienkoch* 70v/17. W miękkotematowych natomiast zwykle jest *-och*, np. po *poloch* 82/31, 162/27, w *morzoch* 146/12, w *oczoch* 24v/30, 36/20, wyjątkowo tylko *ná miejscach* 116v/16. Łącznie tu: *-ech* (9 razy), *-ach* (12), *-och* (6).

Żeńskie rzeczowniki mają najczęściej końcówkę *-ach*, np. *ná biesiádach* 17v/26, 74v/30, po *brozdach* 56/14, w *burdach* 10/19, 33v/3, w *burzkach* 47/9; o *báśniach* 180/26, o *biegłościach* 146v/19, w *osiadłościach* 2 r., w *żałościach* 178/13. Razem tu 86 rzeczowników i 155 form. W 6 rzeczownikach wystąpiła (7 razy) końcówka *-ách*, np. *ná gálkách* 64/9, o *krotochwilách* 116/27, w *mászkárách* 19/13, 40v/27, w *náukách* 7/12, w *omyłkách* 132v/17, po *stodołách* 123v/21. W 9 rzeczownikach znajdujemy obie końcówki: *-ach* (50 razy) i *-ách* (12), np.:

*ná gálązkach* 34v/4, 103v/3, 177v/6 obok po *gátązkách* 24/26, w *gwiazdach* 115v/7 — w *gwiazdách* 2v/21, 126v/23, 152/28, *ná nogach* 98/8, 166v/18 — w *nogách* 123/22, w *rozmowach* 17v/26, 39v/12, 68/3 — w *rozmowách* 126v/32, *ná sprawach* 34 r. — *ná spráwách* 126v/20, 128/10, *ná stronach* 145v/22, 23 — po *stronách* 13/6, w *wątpliwościach* 10/21, 35v/32, 96v/10 — w *wątpliwóściach* 127v/32, o *możliwościach* 10/22 — w *możliwóściach* 128v/18, o *przypadłościach* 116/26 — w *przypadłóściach* 128v/28.



W jednym przykładzie żeńskim wyjątkowo wystąpiła końcówka *-och*: w *tych rozrywkoach słudzy* 89v/30.

W formie V pl zachowało się zaledwie kilka przykładów z końcówką zgodną z N pl, ale z szerszym użyciem końcówki *-owie*, np.:

o *nieszczęśni nędznicy* 193v/13 obok *marni nędznikowie* 173/13 (w N pl tylko *nędznicy* 13 r.), *łaskawi pánowie* 126v/29, o *szaleni rodzicy* 38v/29 obok o *marni rodzicowie* 88v/11, o *bezecne pieniądze* 122v/32, o *mizerne pieniądze* 162/9, o *ty marne wymysły* 161v/13, o *nędzni mi złodzieje* 121v/7.

W liczbie podwójnej są tylko 2 pewne przykłady rzeczowników męskich: *dwá złodziejá [...] siedzą* 121/29, *á obiemá końcomá* 31/16. Można też przypuszczać formę N-A du w przykładach: *dwa są stany* 79v/9, 82v/18, *zá dwá plugi* 59/17, z końcówką *-y* z dawnych tematów na *-u* wprowadzoną zamiast *-á* do tematów twardych. Tak było już w rotach sądowych z początku w. XV, np. *dwa woły* i *dwa konia* (Poznań, nr 1193, z 1425 r.), *dwa wozniki* (nr 1429, z 1434 r.). W innych połączeniach już są formy liczby mnogiej, np. *dwieiná pánom* 31v/4, z *dwieiná rogi* 161/12.

Wśród rzeczowników żeńskich twar-dotematowych wystąpiły 3 przykłady: *dwie drodze wspomínano* 164/5, *prze dwie osobie* 172/3, *dwie pániencie* 27/29. Trafiły się również 2 rzeczowniki miękko-tematowe: *dwie duszy* 121v/5, *dwie świecy niebieskie* 145/marg, Cc5v/5,

Á u lwá by dwie świecy ták sie błyszczą oczy [108v/28],

*thy dwie świecy (miesiąc á jasne słońce)* 145/10, *zápal dwie świecy* 113/27. Rzeczowniki te mają formy N pl: *dusze* 5 r. i *świece* 181/7.

Stale występuje forma N-A du tylko w rzeczowniku *ręce* 15 r., bez określenia *dwie*, np. *ręce i nogi* 21/21, *ręce co czynią* 30/31, *nogi, oczy i ręce i brzuch* 66v/13, *ręce* 93/1, 105v/20, 30v/17, 166/11, 42/27, 82/29, 122v/15, 177v/29, 123/26, 124/4, 183/31. Obok wyjątkowej formy *widły w rękach mają* 167v/21 występuje L du w *ręku* 9 r., np. *dzierząc w ręku* 26/8, 167/24, *w ręku dzierzą* 26v/12, *w jego ręku bywa* 50/24, *w ręku nosi* 82v/9, 142v/23, *miał w ręku* 138v/5, *ma w ręku* 166v/7, *rozkoszy wielkiej w ręku Pańskich używa* 194/32. Prócz tego 2 razy pojawiła się forma G pl *rąk* 52v/19, 60/2 i 2 razy forma I pl *rękámi* 12v/24, 51/19. W rzeczowniku *nogi* brak form dualnych, występują tylko formy N-A pl: *nogi* 16 r., I pl: *nogámi* 11 r., L pl: *ná nogách* 123/22. Nie ma w tekście rzeczownika *plecy*.

Wśród rzeczowników nijakich oprócz przykładu *ná obie kolénie* 32v/27, 126/8 formy dualne występują tylko w rzeczownikach *oczy* i *uszy*: N-A: *oczy* 48 r., *uszy* 25 r.; G: *oczu* 11 r., *uszu* 2 r.; I: *oczyma* 27 r., ale już D pl: *oczom* 2 r., L pl: *w oczoch* 2 r.

### Wnioski

Przedstawiony tu opis rzeczowników *Wizerunku* ma charakter statyczny, ale materiał jest tu zliczony wedle poszczególnych kategorii gramatycznych. Opis ten nabierze znaczenia funkcyjnego po dokonaniu podobnych obliczeń i zestawień z innych tekstów odpowiedniej rangi i wielkości. Można przypuszczać, że tabela częstotliwości rzeczowników zestawiona na s. 106 okaże się jedną z cech charakterystycznych języka i stylu *Wizerunku*, podobnie jak współczynnik *k* obliczony dla kilkudziesięciu utworów XVI w. i dla późniejszych kilku dużych utworów wierszowanych. Zgodność procentu haseł i wyrazów (5,7%) przy przeciętnej częstotliwości rzeczowników *Wizerunku* (7, 8, 9 razy) jest stwierdzeniem nowym i nieoczekiwanym. Jeżeli się ta zgodność procentu potwierdzi, w podobnych obliczeniach z innych tekstów dużych także w podobnych obliczeniach innych części mowy, to uzyskamy nowy sposób oceny zagęszczenia i rozrzutu wyrazów w tekście.

Ubóstwo nazw miejscowych w *Wizerunku* i brak słowiańskich nazw osobowych to naturalnie właściwość oryginału Palingeniusza, ale jest to ogólna cecha ówczesnych tekstów literackich. Sposób spolszczania nazw obcych, głównie w zakresie wprowadzania *á* jasnego i *a* pochylonego, użycia głosek *s — š* i *z — ž* w tematach, w ogóle stopień przystosowania do polskiej fleksji różnych nazw w różnych tekstach — będzie można należycie ocenić po opracowaniu słownika nazw obcych w tekstach XVI wieku, co jest w przygotowaniu w IBL. Wyrazy zapożyczone najczęściej z języka łacińskiego i niemieckiego, rzadziej z czeskiego i ruskiego, węgierskiego itd. są charakterystyczne dla polszczyzny mówionej i pisanej w XVI w., ale charakterystyczna dla *Wizerunku* jest duża ilość rzeczowników pochodzenia łacińskiego, dotyczących przyrody, medycyny, architektury, albo pochodzenia niemieckiego, dotyczących życia domowego, gospodarstwa, rzemiosła, handlu, wojska. Ilość zapożyczeń ruskich, jak na autora wychowanego pod Haliczem, jest stosunkowo niezbyt duża. Wśród form złożonych i przedrostkowych nie widać osobliwych cech Reja, natomiast liczne formy zdrobniałe z sufiksami *-ek*, *-ik*, *-ko*, *-ká*, *-aczek*, *-uszko*, *-ątko* itp. (razem w *Wizerunku* ok. 10% rzeczowników) to cecha wyraźna, choć tu jeszcze nie przeszła w manierę jak w prozie *Zwierciadła*. Duża ilość rzeczowników abstrakcyjnych, w szczególności tworów odczasownikowych na *-anie*, *-enie*, *-cie* i odprzymiotnikowych na *-ość* (razem ok. 16% haseł i 14% wyrazów) chyba nie jest osobliwością Reja jak deminutywy, ale brak tu porównawczych obliczeń z innych autorów. Naturalnie w *Postylli* Reja abstraktów znajduje się więcej, a deminutywów mniej niż w *Wizerunku*. Osobliwością *Wizerunku* są liczne wyrazy domowego słownictwa szlachcica gospoda-

rza: nazwy roślin, zwierząt, ptaków, owadów, ludzi, wyrazy szkolne, kościelne, wojskowe itp.

Odmiana rzeczowników *Wizerunku*, typowa dla polszczyzny literackiej w. XVI, była wzorem dla gramatyki Stojeńskiego. Na ogół wierszowany *Wizerunk* zawiera formy nowsze niż prozaiczna *Postylla*, np. tylko w *Wizerunku*: *czartowi* 114v/17, 133v/11, gdy w *Postylli* obok *-owi* (34 razy) spotykamy też *czartu* (6). W wierszach znajduje się jednak wiele archaizmów rymowych, np. *wieká, kłopotá*, gdy w prozie i w środku wierszy już tylko *wieku* i *kłopotu*. Ze względów rytmicznych w wierszach utrzymują się niektóre formy krótsze, np. *człowieku* w D sg, natomiast w prozie uogólniło się *człowiekowi* (*Postylla*: *-u* 7 razy, *-owi* 101 razy). Podobnie też w D sg mamy w prozie stale *Bogu*, ale w *Wizerunku* także *Bogowi* (2 razy) w rymie do *rozumowi*; formy *końcu* — *końcowi*: *Postylla* 3 : 11, *Wizerunk* 2 : 1; *krole* — *krolowie*: *Postylla* 2 : 30, *Wizerunk* 4 : 3. Nie widać jeszcze wyraźnego nacechowania uczuciowego przy użyciu różnych końcówek. Wszelkie opozycje form fleksyjnych powinny być obliczane osobno w różnych gatunkach tekstów.